

**MİMARİNİN TARİHİ FERMAN ÜZERİNDEN
OKUNMASI: HOŞGÖRÜ BAŞKENTİ NIKOMEDIA
VE ROTA ÜZERİNDEKİ TAŞINMAZ KÜLTÜR
VARLIKLARININ İNCELENMESİ**

2022

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI**

Gürkan YILDIZHAN

Doç. Dr. Anar AZİZSOY

Mimarinin Tarihi Ferman Üzerinden Okunması: Hoşgörü Başkenti Nikomedia ve Rota Üzerindeki Taşınmaz Kültür Varlıklarının İncelenmesi

Gürkan YILDIZHAN

Doç. Dr. Anar AZİZSOY

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalında

Yüksel Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Nisan, 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI.....	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	10
ŞEKİLLER LİSTESİ	16
HARİTALAR LİSTESİ.....	17
PLANLAR LİSTESİ.....	18
GİRİŞ	19
Çalışmanın Amacı ve Önemi	19
Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi	19
1. BÖLÜM	21
HOŞGÖRÜ BAŞKENTİ NİKOMEDİA	21
1.1. Nikomedia'nın Coğrafi Konumu	21
1.2. Nikomedia'nın Tarihçesi	22
1.3. Nikomedia'nın Jeopolitik Önemi.....	26
2. BÖLÜM	28
NİKOMEDİA HOŞGÖRÜ FERMANI.....	28
2.1. Hoşgörü Fermanı'nın İlanından Önce Nikomedia'da Hristiyanlığın Durumu	28
2.2. Hoşgörü Fermanı'nın İlanı.....	32
2.3. Milano Fermanı'nın İlanı.....	34

2.4. Nikomedia Hoşgörü Fermanı'ndan Sonraki Durum.....	35
2.5. Nikomedia Hoşgörü Fermanı'nın Yazılı Kaynaklardaki İlk Yeri	36
3. BÖLÜM.....	37
HOŞGÖRÜ YOLU VE ROTA ÜZERİNDEKİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI	37
3.1. Anadolu'da Bulunan Kültür Rotaları (Avrasya Yolu).....	37
3.2. Hoşgörü Yolu İzmit (Nikomedia) - İznik (Nikeia).....	38
3.3. Hoşgörü Yolu Rotası Üzerinde Bulunan Taşınmaz Kültür Varlıkları.....	41
3.3.1. Çukurbağ Antik Roma Kompleksi	41
3.3.2. Pertev Paşa (Yeni Cuma) Külliyesi	48
3.3.2.1. Pertev Paşa Camii	50
3.3.2.2. Çeşme.....	75
3.3.2.3. Şadırvan	77
3.3.2.4. Sıbyan Mektebi	78
3.3.2.5. Hamam.....	81
3.3.3. Bahçecik Amerikan Koleji - Bitinya Lisesi	83
3.3.4. Servetiye Karşı Köyü Taş Camii	96
3.3.5. Dikilitaş – Obelisk (Gaius Cassius Philis Mezar Anıtı)	112
3.3.6. Merdivenli Kaya (Sunak Alanı).....	118
3.3.7. İznik Kent Surları.....	120
3.3.8. Roma Yolu.....	129
3.3.9. İznik Ayasofyası	130
3.3.10. İznik Roma Tiyatrosu	145
4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	148
KAYNAKÇA.....	154
ÖZGEÇMİŞ	160

TEZ ONAY SAYFASI

Gürkan YILDIZHAN tarafından hazırlanan “MİMARİNİN TARİHİ FERMAN ÜZERİNDEN OKUNMASI: HOŞGÖRÜ BAŞKENTİ NIKOMEDIA VE ROTA ÜZERİNDEKİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ İNCELENMESİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Anar AZİZSOY

.....

Tez Danışmanı, Sanat Tarihi

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği/Oy Çokluğu Seçiniz Sanat Tarihi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan: Doç. Dr. Anar AZİZSOY (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Durmuş GÜR (KBÜ)

.....

Üye : Doç. Dr. Derya Uzun AYDIN (BATÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Gürkan YILDIZHAN

İmza :

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim ve tez sürecim boyunca benden bilgilerini esirgemeyen, yaptığı yardımlar ve gösterdiği metotlarla danışmanlığını yaptığı tezimin önemli bir noktaya gelmesini sağlayan; güler yüzü, alçak gönüllülüğü ve bilime verdiği değerle her zaman örnek aldığım danışman Hocam Doç. Dr. Anar AZİZSOY'ya sonsuz teşekkür ederim. Tez savunma sınavımda jüri üyesi olarak görev yapan değerli Hocam Dr. Öğr. Üyesi Durmuş GÜR ve sayın hocam Doç. Dr. Derya Uzun AYDIN'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen annem Ayşe YILDIZHAN, babam Cevat YILDIZHAN, kardeşim Yusuf YILDIZHAN ve kadim dostum Ömer MACAROĞLU'na teşekkür ederim.

ÖZ

M.S. 311 yılında Nikomedia’da (İzmit) ilan edilen “Hoşgörü Fermanı” dinler arası hoşgörünün başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Fermanla birlikte Hristiyanlara olan zulüm artık son bulmuş ve Hristiyanlar ibadethaneler kurarak özgürce dinlerini yaşamaya başlamışlardır. Daha sonra ferman, Hristiyanlık için önemli bir kent olan Nikeia’ya (İznik) iletilmiştir. 126 km olan bu güzergâh günümüzde Hoşgörü Yolu olarak adlandırılmaktadır.

Çalışmada Hoşgörü Fermanının ne olduğu anlatılmış, bildirgenin Nikomedia’dan Nikeia’ya iletirken muhtemel gittiği güzergâh üzerindeki taşınmaz kültür varlıkları sanat tarihi disiplinine bağlı kalınarak incelenmiştir.

Çalışmamız kapsamında güzergâh üzerinde 10 adet taşınmaz kültür varlığı tespit edilmiştir. Rota üzerinde tespiti yapılan 10 yapıdan beşi (Çukurbağ Antik Roma Kompleksi, Obelisk, Merdivenli Kaya, Roma Yolu, İznik Roma Tiyatrosu) doğrudan Antik döneme ait yapılardır. Pertev Mehmet Paşa Külliyesi klasik Osmanlı dönemine, Servetiye Karşı Köyü Taş Camii ve Bahçecik Amerikan Koleji geç Osmanlı dönemine tarihlenmektedir. Pertev Mehmet Paşa Külliyesi kendi içerisinde 4 bağımsız yapıdan (cami, sıbyan mektebi, hamam, şadırvan) meydana gelmektedir. İznik Ayasofyası ve İznik Kent Surları ise Antik Dönemde inşasına başlanmış olup, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde çeşitli onarım ve ilavelerle her döneme mal olmuş yapılardır.

Eserlerin bütününe incelediğimizde yapılarda kullanılan genel malzeme taş ve tuğladır. Ahşap malzeme iç mekân unsurları dışında görülmemektedir. Süsleme yoğunluğu ise ancak Klasik Osmanlı Mimari eseri olan Pertev Paşa (Yeni Cuma) Camii’nde karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bu kültür varlıklarının sahip oldukları dönem farklılıkları, güzergâhı üzerinde yer aldığı Hoşgörü Yolu’na kozmopolit bir hava katmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hoşgörü Fermanı, Hoşgörü Yolu, İzmit, İznik, Mimari, Nikomedia, Nikeia.

ABSTRACT

The "Edict of Tolerance" declared in Nicomedia (Izmit) in 311 AD is accepted as the beginning of inter-religious tolerance. With the edict, the persecution of Christians came to an end and Christians started to live their religion freely by establishing places of worship. Later, the edict was conveyed to Nikeia (Iznik), an important city for Christianity. This route, which is 126 km, is now called the Tolerance Road.

In the study, what the Edict of Tolerance was, was explained, and the immovable cultural assets on the possible route of the declaration from Nicomedia to Nikeia were examined and stuck to the discipline of art history.

Within the scope of our study, 10 immovable cultural assets were identified on the route. 5 of the 10 structures identified on the route (Çukurbağ Ancient Roman Complex, Obelisk, Rock with Stairs, Roman Road, Iznik Roman Theater) are structures directly belonging to the ancient period. Pertev Mehmet Pasha Complex dates back to the classical Ottoman period, while the Servetiye Karşı Village Taş Mosque and Bahçecik American College date to the late Ottoman period. Pertev Mehmet Pasha Complex consists of 4 independent structures (mosque, primary school, bath, fountain) within itself. Iznik Hagia Sophia and Iznik City Walls, on the other hand, started to be built in the Antique Period and are structures that cost every period with various repairs and additions in the Byzantine, Seljuk and Ottoman periods.

When we examine the whole of the pieces , the general materials used in the buildings are stone and brick. Wooden material is not seen outside the interior elements. The intensity of ornamentation can only be seen in Pertev Pasha (Yeni Cuma) Mosque, which is a Classical Ottoman architectural work.

The period differences of all these cultural assets have added a cosmopolitan atmosphere to the Tolerance Road, on which it is located.

Keywords: Architectural, Edict of Tolerance, Izmit, Iznik, Nicaea, Nicomedia, Tolerance Way.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	MİMARİNİN TARİHİ FERMAN ÜZERİNDEN OKUNMASI: HOŞGÖRÜ BAŞKENTİ NIKOMEDİA VE ROTA ÜZERİNDEKİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ İNCELENMESİ
Tezin Yazarı	Gürkan YILDIZHAN
Tezin Danışmanı	Doç. Dr. Anar AZİZSOY
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	28.04.2022
Tezin Alanı	Sanat Tarihi
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	160
Anahtar Kelimeler	Hoşgörü Fermanı, Hoşgörü Yolu, İzmit, İznik, Mimari, Nikomedia, Nikeia.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	READING ARCHITECTURE THROUGH THE HISTORICAL EDICT: NICOMEDIA, CAPITAL OF TOLERANCE AND ANALYSIS OF IMMOVABLE CULTURAL ASSETS ON THE ROUTE
Author of the Thesis	Gürkan YILDIZHAN
Advisor of the Thesis	Doç. Dr. Anar AZİZSOY
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	28.04.2022
Field of the Thesis	Art History
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	160
Keywords	Architectural, Edict of Tolerance, Izmit, Iznik, Nicaea, Nicomedia, Tolerance Way.

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1. Hoşgörü Yolu güzergâhı üzerinde bir rota tabelası (Eylül 2021)	39
Fotoğraf 2. Çukurbağ Antik Roma Kompleksi alanı (Şare Ağtürk, 2017).....	42
Fotoğraf 3. Çukurbağ Antik Roma Kompleksi alanı 2009 kurtarma kazılarında.....	42
Fotoğraf 4. 2001 Çukubağ kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan Herakles (M.S. 4. yy)	43
Fotoğraf 5. 2001 Çukurbağ kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan Friz (M.S. 3.yy) bloklarından Biri; Tanrıça Roma'nın Himayesinde Romalıların Geçidi (Şare Ağtürk, 2017)	44
Fotoğraf 6. Çukurbağ kurtarma kazılarında çıkarılan canlı renklerini koruyan rölyef parçalarından (M.S. 3.yy) detay (Şare Ağtürk, 2017)	44
Fotoğraf 7. Dioklatianus ve Maximianus'un kucaklaşması “adventus” sahnesi (M.S. 3. yy) (Şare Ağtürk, 2017)	45
Fotoğraf 8. Çukurbağ kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan krepisler ve Hygieia Heykeli (Şare Ağtürk, 2019).....	46
Fotoğraf 9. Çukurbağ kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan krepisler.....	46
Fotoğraf 10. Pertev Paşa Camii kuş bakışı görünümü (Sönmez, 2010: 170)	48
Fotoğraf 11. Batı avlu kapısı üzerindeki mermer kitabe levhası Camii Şerif Pertev Mehmet Paşa, Sene-i 987” (Sönmez, 2010: 172.)	49
Fotoğraf 12. Kuzey cephe avlu duvarı (Eylül 2021)	50
Fotoğraf 13. Kuzey cephe avlu giriş kapısı (Eylül 2021).....	51
Fotoğraf 14. Doğu cephe ön avlu duvarı (Eylül 2021)	51
Fotoğraf 15. Doğu cephe ön avlu duvarı giriş kapısı (Eylül 2021)	52
Fotoğraf 16. Doğu cephe arka avlu duvarı (Eylül 2021)	52
Fotoğraf 17. Güney cephe avlu duvarı (Eylül 2021)	53
Fotoğraf 18. Batı cephe arka avlu duvarı (Eylül 2021)	53
Fotoğraf 19. Batı cephe ön avlu duvarı (Eylül 2021)	54

Fotoğraf 20. Batı cephe ön avlu duvarı giriş kapısı (Eylül 2021)	54
Fotoğraf 21. Cami avlusu genel görünümü (Eylül 2021)	55
Fotoğraf 22. Caminin güney cepheden genel görünümü (Eylül 2021)	56
Fotoğraf 23. Caminin kuzey cepheden genel görünümü (Eylül 2021)	56
Fotoğraf 24. Hazire alanına geçiş (Eylül 2021)	57
Fotoğraf 25. Hazire alanı genel görünümü (Eylül 2021)	57
Fotoğraf 26. Son cemaat yeri dış revak (Eylül 2021)	58
Fotoğraf 27. Son cemaat yeri iç revak (Eylül 2021)	59
Fotoğraf 28. Son cemaat yeri kubbe örtü sistemi (Eylül 2021)	59
Fotoğraf 29. Son cemaat yeri tekne tonoz örtü sistemi (Eylül 2021)	60
Fotoğraf 30. Süslemeli mihrabiye (Eylül 2021)	61
Fotoğraf 31. Süslemesiz mihrabiye (Eylül 2021)	61
Fotoğraf 32. Minare kaidesi (Eylül 2021)	62
Fotoğraf 33. Minare gövdesi (Eylül 2021)	62
Fotoğraf 34. Kuzey cephe görünümü (Eylül 2021)	63
Fotoğraf 35. Doğu cephe görünümü (Eylül 2021)	64
Fotoğraf 36. Güney cephe görünümü (Eylül 2021)	65
Fotoğraf 37. Batı cephe görünümü (Eylül 2021)	66
Fotoğraf 38. Taç kapı genel görünümü (Eylül 2021)	67
Fotoğraf 39. Taç kapı alınlığı (Eylül 2021)	67
Fotoğraf 40. Galeri katına çıkışı sağlayan giriş (Eylül 2021)	68
Fotoğraf 41. Galeri katı merdivenleri (Eylül 2021)	68
Fotoğraf 42. Kuzey duvarı genel görünümü (Eylül 2021)	69
Fotoğraf 43. Doğu duvarı genel görünümü (Eylül 2021)	70
Fotoğraf 44. Batı duvarı genel görünümü (Eylül 2021)	70
Fotoğraf 45. Güney duvarı genel görünümü (Eylül 2021)	71

Fotoğraf 46. Kubbe kasnağı pencere detayı (Eylül 2021)	71
Fotoğraf 47. Kubbeeye geçişi sağlayan tromp detayı (Eylül 2021)	72
Fotoğraf 48. Mermer mihrap (Eylül 2021)	73
Fotoğraf 49. Vaaz kürsüsü (Eylül 2021).....	74
Fotoğraf 50. Minber genel görünümü (Eylül 2021)	75
Fotoğraf 51. Çeşmelerin genel görünümü (Eylül 2021).....	76
Fotoğraf 52. Yolcu çeşmesi (Eylül 2021).....	76
Fotoğraf 53. Şadırvan genel görünümü (Eylül 2021).....	77
Fotoğraf 54. Sıbyan mektebi batı cepheden görünümü (Eylül 2021).....	78
Fotoğraf 55. Sıbyan mektebi doğu cepheden görünümü (Eylül 2021).....	79
Fotoğraf 56. Sıbyan mektebi kuzey cepheden görünümü (Eylül 2021)	79
Fotoğraf 57. Batı cephe taç kapısı (Eylül 2021)	80
Fotoğraf 58. Sıbyan mektebi güney cephe giriş bölümü (Eylül 2021).....	80
Fotoğraf 59. Sıbyan mektebi avlu içi görünümü (Eylül 2021).....	81
Fotoğraf 60. Hamam kalıntısı soğukluk bölümü (Eylül 2021).....	82
Fotoğraf 61. Hamam kalıntısı sıcaklık bölümü (Eylül 2021)	82
Fotoğraf 62. Bahçecik Amerikan Koleji genel görünüm (www.kocaelitarihi.com/places/medrese-kalintisi , 2 Ekim 2021 tarihinde erişildi).	83
Fotoğraf 63. Kuzeybatı cephesi (www.kocaelitarihi.com/places/medrese-kalintisi , 2 Ekim 2021 tarihinde erişildi).	85
Fotoğraf 64. Kuzeydoğu cephesi (Eylül 2021).....	86
Fotoğraf 65. Güneydoğu cephesi (Eylül 2021).....	87
Fotoğraf 66. Güneybatı cephesi (Eylül 2021).....	88
Fotoğraf 67. Sonradan eklenen tek katlı mekanın iç görüntüsü (Eylül 2021)	89
Fotoğraf 68. Zemin Kata Girişi Sağlayan Güncel Kapı (Eylül 2021)	90
Fotoğraf 69. Zemin kat kuzeydoğu yönüne bakış (Eylül 2021)	91

Fotoğraf 70. Zemin kat güneybatı yönüne bakış (Eylül 2021).....	91
Fotoğraf 71. Birinci kat giriş kapısı (Eylül 2021).....	92
Fotoğraf 72. Birinci kat hazırlık mekânı (Eylül 2021)	93
Fotoğraf 73. Birinci kat salonuna girişi sağlayan kapı (Eylül 2021).....	94
Fotoğraf 74. Birinci kat iç mekan görünümü (Eylül 2021)	95
Fotoğraf 75. Birinci kat kuzeydoğu duvarına bakış (Eylül 2021)	96
Fotoğraf 76. Servetiye Köyü Taş Camii genel görünümü (Eylül 2021).....	97
Fotoğraf 77. Minare kaidesindeki mermer kitabe (Eylül 2021)	98
Fotoğraf 78. Kuzey cephe görünümü (Eylül 2021)	99
Fotoğraf 79. Doğu cephesi görünümü (Eylül 2021).....	100
Fotoğraf 80. Güney cephe görünümü (Eylül 2021).....	101
Fotoğraf 81. Batı cephe görünümü (Eylül 2021).....	102
Fotoğraf 82. Batı cephe penceresi (Eylül 2021)	103
Fotoğraf 83. Minare kaidesi (Eylül 2021)	104
Fotoğraf 84. Minare gövdesi (Eylül 2021)	105
Fotoğraf 85. Minare şerefesi ve külahı (Eylül 2021).....	105
Fotoğraf 86. Harim bölümü genel görünümü (Eylül 2021).....	106
Fotoğraf 87. Ahşap mahfil katı (Eylül 2021).....	107
Fotoğraf 88. Kadınlar mahfili görünümü (Eylül 2021)	107
Fotoğraf 89. Mahfil katından harim görünümü (Eylül 2021).....	108
Fotoğraf 90. Kubbe içi süsleme detayı (Eylül 2021).....	108
Fotoğraf 91. Mihrap görünümü (Eylül 2021)	109
Fotoğraf 92. Vaaz kürsüsü (Eylül 2021).....	110
Fotoğraf 93. Ahşap minber (Eylül 2021).....	111
Fotoğraf 94. Obelisk genel görünümü (Eylül 2021).....	112
Fotoğraf 95. Obeliskin üç basamak üzerine oturan kaidesi (Eylül 2021).....	113

Fotoğraf 96. Aslan ayağı kabartması (doğu yönündeki) (Eylül 2021)	114
Fotoğraf 97. Aslan ayağı kabartması (batı yönündeki) (Eylül 2021)	114
Fotoğraf 98. Obeliskin beş bloklu görünümü (Eylül 2021).....	115
Fotoğraf 99. Batı cephede yer alan yunanca kitabe metni (Eylül 2021)	116
Fotoğraf 100. Kaide yüzeyinde yer alan haç motiflerinden izler (Eylül 2021)	117
Fotoğraf 101. Merdivenli kaya genel görünüm (Eylül 2021).....	118
Fotoğraf 102. Merdivenli kaya basamak detayları (Eylül 2021).....	119
Fotoğraf 103. Basamak detayları önden görünüm (Eylül 2021)	119
Fotoğraf 104. İznik kent surlarından görünüm (Eylül 2021).....	121
Fotoğraf 105. İznik kent surlarından burç görünümü (Eylül 2021).....	121
Fotoğraf 106. Bizans Dönemi'nde güçlendirilen duvarlar (Eylül 2021).....	122
Fotoğraf 107. İstanbul Kapı (dış) (Eylül 2021)	124
Fotoğraf 108. İstanbul Kapı (iç) (Eylül 2021).....	124
Fotoğraf 109. Yenişehir Kapı (dış) (Eylül 2021).....	125
Fotoğraf 110. Yenişehir Kapı (iç) (Eylül 2021)	126
Fotoğraf 111. Lefke Kapı (dış) (Eylül 2021).....	127
Fotoğraf 112. Lefke Kapı (orta) (Eylül 2021)	127
Fotoğraf 113. Göl Kapının bulunduğu alan (Eylül 2021).....	128
Fotoğraf 114. İstanbul Kapı'da ortaya çıkan roma yolu (Eylül 2021)	129
Fotoğraf 115. İznik Ayasofyası genel görünüm (Eylül 2021).....	130
Fotoğraf 116. İznik Ayasofyası güney cephe görünümü (Eylül 2021)	132
Fotoğraf 117. İznik Ayasofyası doğu cephe görünümü (Eylül 2021)	133
Fotoğraf 118. İznik Ayasofyası kuzey cephe görünümü (Eylül 2021).....	134
Fotoğraf 119. İznik Ayasofyası batı cephe görünümü (Eylül 2021)	135
Fotoğraf 120. Narteksin güney duvarı kalıntısı (Eylül 2021).....	136
Fotoğraf 121. Orta nef görünümü (Eylül 2021).....	137

Fotoğraf 122. Giriş tabanında yer alan opus sectile (Eylül 2021)	138
Fotoğraf 123. Üç pencerele apsis (Eylül 2021)	139
Fotoğraf 124. Synthronon basamakları (Eylül 2021)	140
Fotoğraf 125. Kuzey pastophoria kubbesi (Eylül 2021).....	141
Fotoğraf 126. Güney pastophoria kubbesi (Eylül 2021)	141
Fotoğraf 127. İznik Ayasofyası mihrap görünümü (Eylül 2021)	142
Fotoğraf 128. Minarenin genel görünümü (Eylül 2021)	143
Fotoğraf 129. Güney narteks duvarında bulunan mihrap nişi (Eylül 2021)	144
Fotoğraf 130. İznik Roma Tiyatrosu cavea bölümüne bakış (Eylül 2021).....	146
Fotoğraf 131. Sahne bölümüne girişi sağlayan kemer açıklıkları (Eylül 2021)	147
Fotoğraf 132. Devam eden kazı çalışmalarında ortaya çıkan buluntular (Eylül 2021).....	147

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Nikomedes Sikkesi, 3. yy. (Tekdemir, 2016: 14).....	23
Şekil 2. Dioklatianus Büstü (Tekdemir, 2016: 14).....	24
Şekil 3. Nikomedia Gravürü (www.dilekpercin.blogspot.com/2021/10/nicomediaizmit-illustrasyonlar-onur.html , 14 Eylül 2021 tarihinde erişildi)	25
Şekil 4. Nikomedia Hoşgörü Fermanı Türkçe çevirisi (Çalık Ross, 2017).....	33
Şekil 5. Nikomedia Dioklatianus Tapınağı Roma Devlet Sitesi gravürü (Öztüre, 1981:50).....	47

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. İzmit'in uydu görünümü (Google Haritalar).....	21
Harita 2. Avrasya Yolu Kültür Rotası (Badem; Duran 2019: 16.).....	37
Harita 3. Tabula Peutingeriana Haritası'nda Marmara'daki Roma yolları (https://www.tabula-peutingeriana.de/index.html , 25 Mayıs 2022 tarihinde erişildi.)...	38
Harita 4. Hoşgörü Yolu rotası ve güzergâh üzerindeki taşınmaz kültür varlıkları.....	40
Harita 5. İzmit uydu görüntüsü üzerinden Çukurbağ Mahallesi (Google Haritalar).....	41

PLANLAR LİSTESİ

Plan 1. İzmit Pertev Paşa Külliyesi vaziyet planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü).....	55
Plan 2. Zemin Kat Planı (Acarlıoğlu, 2014)	84
Plan 3. Birinci Kat Planı (Acarlıoğlu, 2014).....	84
Plan 4. İzmit kent surları planı (Ermiş, 2011)	120
Plan 5. İzmit Ayasofyası planı (Schneider, 1943)	131

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Nikomedia (İzmit) kentinin tarihsel alan ve çevre dokusunun mimari gelişimi tespit edilerek, kentte ilan edilmiş olan dünyanın ilk Hoşgörü Fermanı'nı Nikeia (İznik)'ya ulaştırmak için kullanılan antik yol güzergâhı üzerindeki yapıların mimari bütünlük esasında, sanat tarihi disiplinine uygun, detaylı tanımı yapılması amaçlanmıştır.

Çalışmamızın kapsamını oluşturan Hoşgörü Yolu'nu bugüne kadar detaylı inceleyen bir bilimsel çalışmanın yapılmamış olması bu konuda bir boşluk oluşturmaktadır. Bu açıdan ele alındığında söz konusu çalışma ile tarihi bir fermanın gelecekte oluşturacağı bir kültür rotasına olan etkisinin değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Bunun yanı sıra tarihsel alanda farklı kültür ve evrelere ait bulunan yapılar arasındaki üslup ilişkileri de gözden geçirilerek sanatsal bağlamdaki etkileşim rollerine değinilmiştir. Bu çalışma ile ilk defa tarihi bir fermanın iletildiği rota üzerinden kültür varlıklarının tespiti ve detaylı incelenmesi sağlanacaktır. Tez çalışmasının tamamlanması ile Nikomedia üzerine daha sonra yürütülecek olan araştırmalara da basamak oluşturacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmanın merkezini Nikomedia (İzmit) oluşturmaktadır. Tez çalışması içerisinde ele alacağımız mimari yapılar, Hoşgörü Fermanı'nın ilan edildiği Nicomedia ve fermanın ulaştırıldığı Nikeia arasındaki 126 km'lik güzergâhta bulunmaktadır.

Çalışma kapsamında ilk olarak literatür taraması yapılmış, konuyla ilgili yayın ve araştırmalar taranmıştır. Gerekli kaynaklar temin edilmiştir.

Daha sonra saha çalışmalarına geçilerek araştırma kapsamına giren eserlerin bulunduğu lokasyonlara gidilmiştir. Bölgenin dağlık arazisinden ve ulaşım güçlüğünden dolayı gün içinde zaman zaman tek yapı çalışılabilmektedir. Eserler yerinde incelenerek çekilen fotoğraf ve alınan notlarla belgelenmiştir. Mahalle ve köylerdeki yöre sakinlerinden gerekli bilgiler temin edilerek kayda geçirilmiştir. Yerinde incelenen yapılar hakkında gerekli tespitlerde bulunulmuştur. Gidilen bölgelerin yerel yönetimlerinden bilgiler alınmıştır. Bu şekilde geçen süreçte literatür ve saha

alışmasından elde edilen veriler derlenerek belirlenen ana hat planı doğrultusunda çalışmanın yazımı tamamlanmıştır.

Çalışma metni beş bölümden oluşmaktadır.

“Hoşgörü Başkenti Nikomedia” adlı birinci bölümde Nikomedia’nın coğrafi konumu ve kuruluşundan günümüze tarihsel süreci ele alınmıştır.

Genel başlığı **“Nikomedia Hoşgörü Fermanı”** olan ikinci bölümde “Hoşgörü Fermanı’nın ilanından önce Nikomedia’da Hristiyanlığın Durumu”, “Hoşgörü Fermanı’nı İlanı”, “Milano Fermanı’nı İlanı”, Nikomedia Hoşgörü Fermanı’ndan Sonraki Durum”, “Nikomedia Hoşgörü Fermanı’nın Yazılı Kaynaklardaki İlk Yeri” olmak üzere çeşitli alt başlıklara ayrılarak Hoşgörü Fermanı’nın Nikomedia ve Hristiyanlık üzerindeki durumu ortaya konulmuştur.

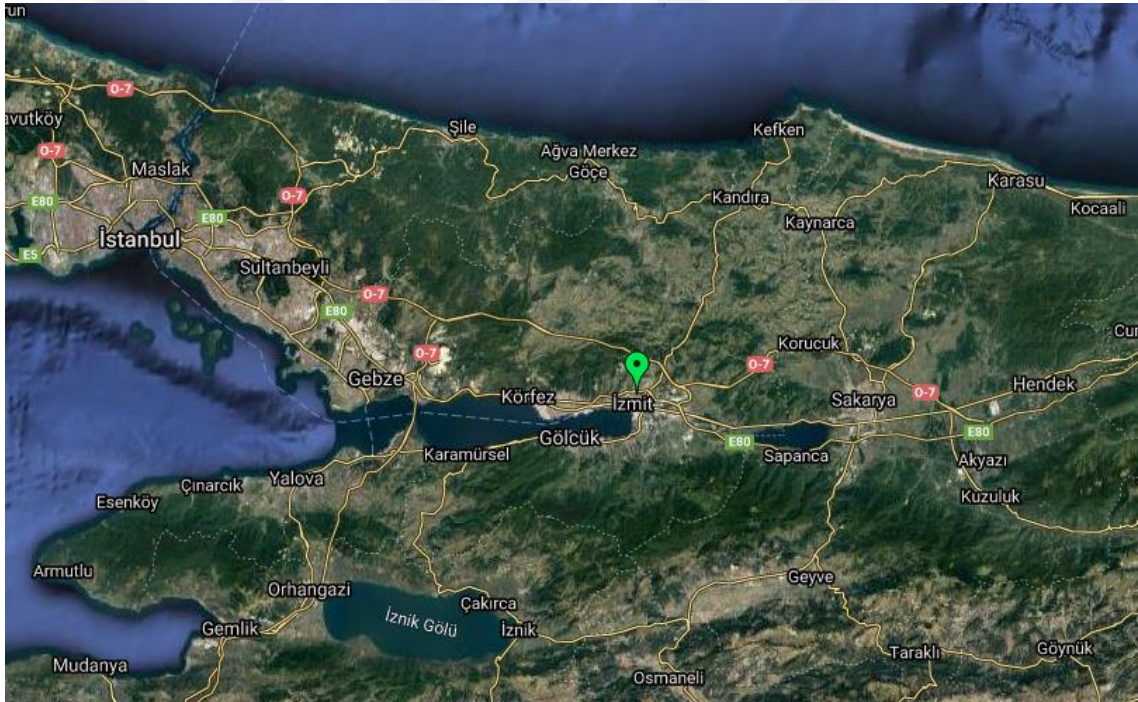
“Hoşgörü Yolu ve Rota Üzerindeki Taşınmaz Kültür Varlıkları” başlıklı üçüncü bölümde ise “Anadolu’da Bulunan Kültür Rotaları (Avrasya Yolu)”, “Hoşgörü Yolu İzmit (Nikomedia) – İznik (Nikeia)”, alt başlıkları ile konunun kapsamını oluşturan güzergah ve dünyadaki yeri ifade edilmiştir. Tespiti ve incelemesi yapılan yapıların sıralaması tarihsel bir kronolojide değil, güzergâh üzerindeki rotaya bağlı kalınarak İzmit-İznik arasındaki konumlarına göre sıralanmıştır. “Hoşgörü Yolu Rotası Üzerinde Bulunan Taşınmaz Kültür Varlıkları” alt başlığıyla da tarihi fermanın iletildiği rota kapsamındaki eserler; “Çukurbağ Antik Roma Kompleksi”, “Pertev Paşa (Yeni Cuma) Külliyesi”, “Bahçecik Amerikan Koleji – Bitinya Lisesi”, “Servetiye Karşı Köyü Taş Camii”, “Dikilitaş – Obelisk (Gaius Cassius Philis Mezar Anıtı)”, “Merdivenli Kaya (Sunak Alanı)”, “İznik Kent Surları”, “Roma Yolu”, “İznik Ayasofyası”, “İznik Roma Tiyatrosu” alt başlıklarıyla sanat tarihi disiplininde detaylı incelemesi yapılmıştır.

Dördüncü bölüm olan **“Değerlendirme ve Sonuç”** bölümünde tüm bu çalışma ile elde edilen tespitlerimize yer verilmektedir. Konu kapsamında olan rota üzerindeki taşınmaz kültür varlıkları malzeme, teknik ve süsleme yönünden tek tek ele alınmıştır. Yapılar hakkında dönemine dair yorumlarda bulunulmuş ve günümüzdeki vaziyetleri hakkında öneriler getirilmiştir. Bu bağlamda bir tarihi fermanın oluşturduğu rota üzerindeki kültür varlıklarının sanat tarihi disiplinine uygun değerlendirilmesinin neticeleri aktarılmaktadır.

HOŞGÖRÜ BAŞKENTİ NİKOMEDİA

1.1. Nikomedia'nın Coğrafi Konumu

Antik dönemdeki adıyla Nikomedia, Türkiye siyasi haritasındaki mevcut adıyla İzmit şehrinin konumu $29^{\circ} 22'$ ve $30^{\circ} 21'$ doğu boylamları; $40^{\circ} 31'$ ve $41^{\circ} 13'$ kuzey enlemleri arasında yer alır. Nikomedia'nın batısında Khalkedon (Kadıköy), doğusunda Sangaria ve güneyinde Nicea (İznik) bulunmaktadır. Propontis'in doğu ucundaki körfeze hâkim bir koy ile Antik Çağın önemli liman kentlerinden biri olmuştur. Nikomedia şehrinin Avrupa ve Asya arasındaki kavşak noktasında yer alması ve Körfez Bölgesi ile yakın ilişkisi, konumunun önemini günümüze kadar taşımıştır (Güney, 2013: 1469).

Harita 1. İzmit'in uydu görünümü

(<https://www.google.com.tr/maps/@41.1034552,29.0255963,17z?hl=tr>, 13 Eylül 2021 tarihinde erişildi).

Nikomedia şehri antik çağda Bithynia denilen bölgede bulunuyordu. Ptolemaios Geographika'sında Nikomedia'nın konumu Nikomedia'nın konumunu 57° 30' doğu, 42° 30' kuzey olarak belirtmiştir (Ptolemaios VI,3; Ross, 2007: 883). Ayrıca Ptolemaios, şehrin coğrafi koordinatlarını ve tarih boyunca kullanıldığı isimlerini de yazmıştır: Astakos 57° 20', 42° 30'; Olbia 57° 00', 42° 30'; Nikomedia 57° 30', 42° 30'

(Ptolemaios, *Geographika* V 1,3; Bengisun, 2010: 50). Antik çağ yazarları adı geçen üç şehrin isimlerini kullanmışlardır. Stephanos Byzantios, Nikomedia hakkında "eskiden Olbia olarak anılırdı" demiştir. Pausanias, *Descriptio Graeciae* adlı eserinde, Bithynia'daki en büyük şehrin Nikomedia olarak adlandırıldığından ve ondan önce Astakos olarak adlandırıldığından bahseder (Pausanias, V 12,7; Bengisun, 2010: 51,52).

1.2. Nikomedia'nın Tarihçesi

İzmit ve Marmara Körfezi'ni çevreleyen tüm bölgeler Kocaeli'dir. Kocaeli, Osmanlı İmparatorluğu tarafından yönetilene kadar Bithynia bölgesinin bir parçasıydı (Girgin, 2014: 20).

Bithynia bölgesi doğuda Bolu'ya, Anadolu'da Eskişehir'e ve Kadıköy'den Kapıdağ Yarımadasına kadar uzanan bir bölgedir. Ayrıca Marmara Denizi'ni çevreleyen alanlar da bu bölgeye dâhildir. Tarihin akışı içinde zamanla değişse de genel çerçevesi bu çizgiler içinde kalmaktadır (Girgin, 2014: 20).

Nikomedia'nın ilk yerleşim yeri, M.Ö. 8. yüzyılda Yunan kolonilerinden Megaralılar tarafından kurulan Astakoz şehridir (Zeyrek, 2005: 16). Şehir M.Ö. 712'de kurulmuştur. Yunanistan'dan gelen göçmenler tarafından kurulmuş ve kısa sürede kendi paralarını basmayı başarmıştır. Daha sonra Yunan kenti Megara'dan gelenler burayı bir Yunan kentine çevirmişler. Nikomedia sikkelerinde şehrin simgesi olan ıstakoz vardır. (Azimli, 2017: 14). Efsaneye göre Astakos adlı kahraman peri Olbia ile Poseidon'un oğludur. Paraların ön yüzlerinde Olbia'nın başı olduğuna inanılmaktadır (Azimli, 2017: 15).

Astakoz M.Ö. 279-255'te I. Nikomedes tarafından Bithynia Krallığına bağlanmıştır. M.Ö. 264-263 yılları arasında Bithynia'nın da başkenti olmuştur (Zeyrek, 2005, 17). Nikomedia, kronolojik olarak I. Nikomedes'ten sonra, Ziaelas (M.Ö. yaklaşık 250-230), I. Prusias (M.Ö. 230-182), II. Prusias (M.Ö. 182-149), II. Nikomedes (M.Ö. 149-127), III. Nikomedes (M.Ö. 127-94) ve IV. Nikomedes'in (M.Ö. 94-74) hükümdarlık yıllarında Bithynia Krallığı'na başkentlik yapmıştır (Çalık Ross, 2007: 62-66; Çalık Ross, 2014: 59).

Şekil 1. Nikomedes Sikkesi, 3. yy. (Tekdemir, 2016: 14)

Nikomedia'nın kurulduğu günden beri en büyük sorunu depremler olmuştur. M.S. 2. yüzyılda, Nikomedia ardı ardına gelen depremlerle yıkılmış ve dönemin imparatorları tarafından onarılmıştır (Çalık Ross, 2010: 20). M.S. 120-122 yılında bir depremde hasar görmüş ve İmparator Hadrian tarafından onarılmıştır (Çalık Ross, 2007: 71; Çalık Ross, 2008a-b; Harris, 1980: 895; Mitchell, 1987: 351).

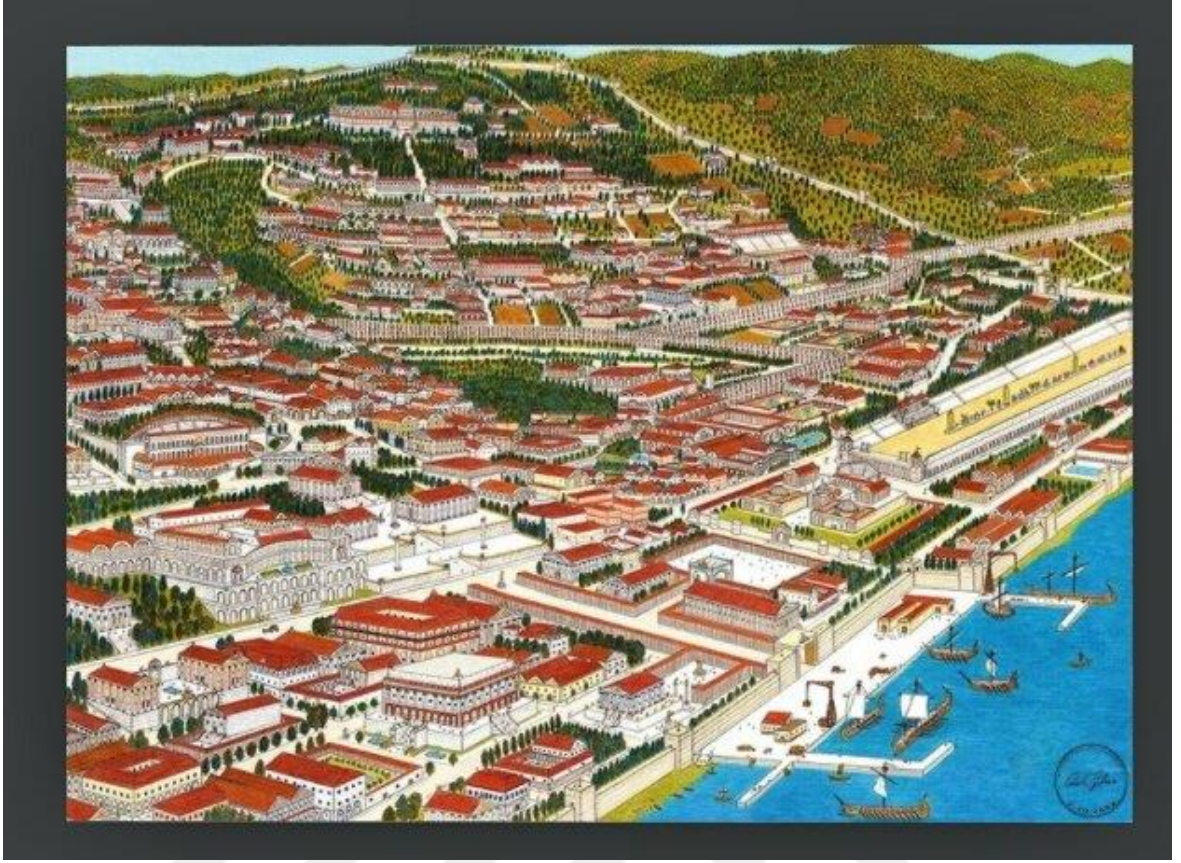
20 Kasım 284'te Nikomedia'da imparator ilan edilen Dioklatianus Dönemi'nde kent, Roma İmparatorluğu tarihinin en görkemli günlerini yaşamıştır (Belke, 2010: 54). Dioklatianus'un Nikomedia'yı yeniden inşa ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Roma İmparatoru Dioklatianus, M.S. 284'te Nikomedia'da İmparator ilan edildikten sonra, Nikomedia Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti oldu (Çalık Ross, 2017: 138). Bu dönemde Nikomedia, Roma, Antakya ve İskenderiye'den sonra Roma İmparatorluğu'nun dördüncü büyük şehri olmuştur (Fıratlı, 1971: 8). Nikomedia'nın başkent olmasıyla Dioklatianus yoğun imar faaliyetlerine başlamıştır. Bu imar faaliyetleriyle Dioklatianus, Nikomedia'yı Roma'ya yakışan bir başkent yapmaya çabalamış ve adeta Nikomedia'yı Roma kentiyle eşit hale getirmeye çalışmıştır.

Şekil 2. Dioklatianus Büstü (Tekdemir, 2016: 14)

Nikomedia'daki en büyük problemlerden biri Pagan toplumların Hristiyanlara zulmü ve yakıp yıkılan kiliseler olmuştur. Kentteki yıllarca süren bu ayrışma tarihin ilk Hoşgörü Fermanıyla son bulmuştur. M.S. 30 Nisan 311'de İmparator Galerius tarafından yayınlanan ve Hristiyanları inançlarını yaşamaları konusunda özgür bırakan Hoşgörü Fermanı ilan edilerek (Keresztes, 1983: 390; Barnes, 1973: 31) Nikomedia, tarihin ilk Hoşgörü Başkenti olmuştur.

Şekil 3. Nikomedia Gravürü (www.dilekpercin.blogspot.com/2021/10/nicomediaizmit-illustrasyonlar-onur.html, 14 Eylül 2021 tarihinde erişildi)

Nikomedia, M.S. 330 yılında İmparator Konstantin tarafından Konstantinopolis şehrinin kurulmasıyla eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Nikomedia’da M.S. 358 ve M.S. 362’de meydana gelen iki deprem, kente en çok zarar verenler arasındaydı. Şehir bu günlerde meydana gelen depremlerde yerle bir oldu (Bosch, 1937: 39).

Uzun yıllar Türk akınlarının ve Haçlı seferlerinin şehrin yağmalanmasında etkili olduğu bilinmektedir. Depremlere ek olarak, şehrin yeniden inşası için çabalar olmuştur. Bu durum kentin neden kalıcı bir harabe gibi görüldüğünü açıklamaktadır (Ulugün, 2006).

Nikomedia, M.S. 782’de Araplar tarafından ele geçirilmiş, ancak düzenli vergi ödenmesi karşılığında Bizans İmparatorluğu’na bırakılmıştır (Çalık Ross, 2007: 72).

M.S. 11. yüzyıl ortalarında Türk akınları şehri tehdit etmeye başlamıştır. M.S. 11. yüzyılın sonlarında Süleyman Şah, Nikomedia’yı Selçuklu devletine dahil etmiştir,

ancak 1097’de Birinci Haçlı Seferi ile tekrar Bizans İmparatorluğu’nun yönetimine katılmıştır (Alikılıç, 2017: 32).

M.S. 13. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yazılan kaynaklara göre şehir bu dönemde başkent Konstantinopolis’in deposu konumundadır. Dolayısıyla, Nikomedia limanının kuruluşundan bu yana önemini kaybetmeden varlığını koruduğunu anlamış olmaktadır (Çalık Ross, 2007: 84).

M.S. 14. yüzyılda Bizans İmparatorluğu üzerindeki Türk baskısı artmıştır. Dioklatianus’tan kalma büyük surları ile yüzyıllar boyunca Konstantinopolis’in kalesi olan Nikomedia, M.S. 1337’de Türklerin eline geçmiştir (Mango, 1973: 236). Orhan Gazi zamanında fethedilmiş ve yönetimi Orhan Gazi oğlu Süleyman Paşa’ya (1337) verilmiştir (Koçyiğit, 2020: 7). Roma ve Bizans Dönemi’nde imparatorluğun en büyük dört kentinden biri olan Nikomedia, kalesi ve çevre surları ile ele geçirilmesi zor bir şehirdi. 1330’ların başında Nikomedia ilk kez Osmanlılar tarafından kuşatılmıştır. Osmanlılar, Prusa ve Nikaia’da olduğu gibi Nikomedia’da da gıda sıkıntısı yaratarak şehri teslim olmaya zorlamıştır (Gökkadar, 2018: 92). Orhan Gazi, 1333 yılı Ağustos ayında denizden 36 gemiyle Nikomedia’ya saldırmıştır. III. Andronikos, Osmanlıların Bizans topraklarına saldırmaması için bir antlaşma imzalayarak haraç vermeyi kabul etmiştir (İnalcık 2009: 46). Böylelikle Orhan Gazi Bithynia bölgesini yönetimi altına alarak 1336 yılında kendi sikkesini bastırmıştır. Bu tarihten sonra Orhan Gazi, Osmanlı Beyliği’nin Sultan unvanını kullanan ilk beyi olmuştur. 1337 yılına gelindiğinde ise Sultan Orhan tarafından Nikomedia kalesi son olarak tekrar kuşatılmış ve şehir artık tamamen Osmanlı egemenliğine girmiştir (İnalcık, 2009: 47).

1.3. Nikomedia’nın Jeopolitik Önemi

Antik Çağ’da var olan dört büyük kentten biri statüsüne sahip olan Nikomedia, Anadolu coğrafyasında son derece stratejik ve jeopolitik öneme sahip bir metropoldü. Bu yolların hem kara hem de deniz ticaret yolları üzerinde bulunmasının yanı sıra süreç içerisinde Roma İmparatorluğu’na bağlandıkları için önemi artmıştır çünkü Roma İmparatorluğu’na giden yol Nikomedia’dan geçmekteydi (Çalık Ross, 2017: 138).

Doğal korunaklı limanı nedeniyle Balkan yarımadası, Yunan takımadaları, Orta Avrupa, Kuzey Afrika ve Doğu Akdeniz ülkeleriyle en önemli deniz bağlantısıdır. Bu limanın işlevi sayesinde Bithynia Krallığı birçok alanda stratejik başarı elde etmiştir (Günday, 2016: 16).

Nikomedia'nın doğal zenginliğine bakıldığında, Karadeniz şeridindeki ormanlık alanların varlığı kentin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Köknar, kayın ve meşe ormanları kentin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Aynı şekilde bu malzemeler gemi yapımında da kullanılmıştır. Antik çağda bu ormanlardan elde edilen ahşap malzemeler, Nikomedia'nın ticari ve askeri faaliyetlerini de zenginleştirmiştir (Çalık Ross, 2017: 16-19).

Antik çağın en önemli kentlerinden biri olan Nikomedia, o dönemde en çok Nikaia kenti ile kıyaslanmaktaydı. Bugünkü Nikaia, Bursa'nın İznik ilçesidir. Nikomedia ve Nikaia coğrafi koşullar açısından bazı benzerliklere sahip olsa da Nikomedia'nın bu konuda üstün olma yeteneği tartışılmazdır. Çünkü biliyoruz ki Nikomedia şehri iki farklı açıdan Nikaia şehrinden daha önemlidir. Bunlardan ilki Nikomedia'nın Avrupa coğrafyasına yakınlığı ve Asya ile Avrupa arasındaki coğrafi ayrım çizgisidir. İkincisi, Nikomedia'nın doğrudan deniz erişiminin olmasıdır. Bu koşullar Nikaia için geçerli olmadığından, aralarında bir karşılaştırma yaptığımızda Nikomedia ön plana çıkmaktadır (Güney, 2013: 1471).

2. BÖLÜM

NİKOMEDİA HOŞGÖRÜ FERMANI

2.1. Hoşgörü Fermanı'nın İlanından Önce Nikomedia'da Hristiyanlığın Durumu

İmparatorluğun erken dönemlerinde Hristiyanlık karşıtı birçok faaliyet yaşanmıştır. Yaşanan zulümleri üç dönemde incelemek daha uygun olabilir. İlk olarak M.S. 64'te Roma'daki büyük yangından öncesi; ikincisi yangın sonrası başlayarak 250 yılına kadar geçen süreci kapsamaktadır. Üçüncü dönem ise 250 yılından 311 yılında yayınlanan Hoşgörü Fermanı'na kadar devam etmektedir (De Ste, 1963: 6). Nikomedia'da Hristiyanların yaşamış oldukları zulümleri imparator Traianus Dönemi'nde ele almak gerekmektedir. Çünkü Traianus Dönemi'nde Nikomedia'ya bağlı olarak Bithynia yönetimine yardım etmek, yolsuzluğu engellemek ve Hristiyanlığı bastırmak için valililer atanmıştır (Bunson, 2002: 76). Bithynia et Pontos (Nikomedia ve Nikaia şehirlerindeki kapsamaktadır) valiliğini M.S. 111-113 yılları arasında ilk elçi olarak Plinius yapmaktadır. İmparator Traianus ile sürekli iletişim halinde olan Plinius, Hristiyanlara nasıl davranması gerektiği konusunda imparator Traianus'a yazmış olduğu mektupta Hristiyanların o dönem yaşamış oldukları zorlukları açıklar niteliktedir (Duygu, 2018: 28).

Plinius'tan imparator Traianus'a;

“...Efendim, kuşku duyduğum konularda sana danışmak benim için bir kural haline geldi. Nitekim kim kararsızlıklarına senden daha iyi yol gösterebilir, bilmediğim konularda beni aydınlatabilir? Hristiyanların sorgulanmasında hiç bulunmadım; bu yüzden neden ve ne ölçüde sorgulandıklarını ya da cezalandırıldıklarını bilmiyorum. Yaş açısından ayırım gözetilip gözetilmeyeceği, en genç olanların daha yaşlılardan ayırt edilip edilmeyeceği, pişman olanların affedilip edilmeyeceği, kesinlikle Hristiyan olan kimsenin inkârda bulunmasının kendisine yarar sağlayıp sağlamayacağı, başka suçlar olmaksızın, sadece inanç açıklamasının mı yoksa inançla Hristiyan oldukları bildirilen kimselere karşı şu yolu izledim: onlara Hristiyan olup olmadıklarını sordum. İtiraf ettiklerinde ölüm cezasıyla gözünü korkutarak ikinci ve üçüncü kez yine sordum, direndiklerinde cezanın yerine getirilmesini emrettim. İtiraf ettikleri şey ne olursa olsun, inatçılığın ve katı dik başlılığın cezalandırılması gerektiğinden kuşku duymuyordum. Aynı çılgınlığa sahip başka kimselerde vardı; Roma yurttaşı olduklarından, onların kente geri gönderilmelerini emrettim. Çok geçmeden benzer

durumlarda olduğu gibi, salt soruşturma suçlamaları yaygınlaştırdı, farklı türde birçok vaka ortaya çıktı. Çok sayıda kişinin adını içeren ve kimin yazdığı bilinmeyen bir yazıt dikildi. Hristiyan olduklarını ya da eskiden olmuş olduklarını inkâr edenlerin, söyleyip yazdırdığım gibi dua ettikleri ve amaca uygun olarak tanrıların heykelleriyle birlikte getirmelerini emrettiğim senin heykelin önünde tütsü ve şarapla tapındıkları, ayrıca, İsa'yı lanetledikleri için –bunlardan hiçbirinin gerçek bir Hristiyan'a yaptırılmayacağı söylenir- salıverilmesi gerektiğini düşündüm. Adlarını muhbirlerin verdiği başka kimseler Hristiyan olduklarını önce itiraf, hemen sonra da inkâr etti; bu kişilerden bazıları üç yıl, bazıları birçok yıl, geri kalan çok az sayıdaki kişi de yirmi be yıl önce Hristiyan olduklarını ama bu inancı artık terk ettiklerini söylediler. Bunların hepsi hem senin heykeline hem de tanrıların tasvirlerine tapındılar, İsa'yı lanetlediler.

Öte yandan bu kişiler, en büyük suçlarının ya da yanlışlarının belli bir günde güneş doğmadan toplanmak, tanrı yerine koyup sırayla İsa'ya ilahi söylemek ve bir suç işlemek üzere değil; herhangi bir hırsızlık, yol kesme ya da zina suçu işlemek, sözünde durmak ve emaneti inkâr etmemek için kendilerini yeminle bağlamak olduğunu söylüyorlardı. Bunları yerine getirdikten sonra, törelerine göre, dağılıyor, sıradan ve zararsız yiyeceklerini paylaşmak için yeniden bir araya geliyorlardı; bu töreden de, senin yönergelerin doğrultusunda yasakladığım kulüplere ilişkin duyuruma uyarak, vazgeçtiklerini söylüyorlardı. Bu yüzden, ministra dedikleri iki köle kızdaki işkence yoluyla gerçeği araştırmamın gerekli olduğunu düşündüm. Çarpık ve aşırı boş inanç dışında hiçbir şey bulamadım..”.

Sonuçta, soruşturmayı erteleyip sana başvurdum. Nitekim özellikle suçlananların sayısı yüzünden konu sana danışmaya değer gözüktü. Gerçekten, her yaştan, her sınıftan kadın, erkek çok sayıda insan kovuşturma altındadır ve kovuşturma altında olacaktır. Bulaşıcı boş inanç, sadece kentlere değil, köylere, kırsal alanlara da yayılmış durumda; bu da denetlenebilir ve önlenenebilir gözükyor. En azından, eskiden boş olan tapınaklarda yeniden toplanmaya; uzun bir aradan sonra dini törenleri canlandırmaya ve şimdiye kadar çok az sayıda alıcı bulan kurban etinin orada burada satılmaya başlandığı iyice anlaşılıyor. Bunlara bakarak, eğer pişmanlığa açık kapı bırakırlarsa, kalabalık bir insan topluluğunun ıslah edilebileceği kolaylıkla düşünülebilir.”

Traianus'dan Plinius'a

“*Secundus’um, sana ihbar edilen Hıristiyanların davalarını incelerken yapman gerekeni yaptın. Öte yandan, davalarda standart bir genel kural belirlemek mümkün değildir. Hıristiyanlar aranıp toplanmamalıdır; ihbar edilir ve suçlanırlarsa, Hıristiyan olduğunu inkâr eden ve tanrılarımıza tapınarak bunu açıkça belli eden kimse, geçmişte ne kadar kuşkulu biri olursa olsun, pişmanlığın ödülü karşılığında bağışlanacak şekilde cezalandırılmalıdır. Buna karşılık hazırlayanın adını vermediği ihbarnameler, herhangi bir suçlamada dikkate alınmamalıdır. Çünkü bu en kötü örnektir ve çağımızın ruhuna aykırıdır.*” (Benek, 2016: 91-93; Davis, 1913: 219-220; Doğanç, 2019: 218).

Mektuptaki yazışmaları ele aldığımızda, Hıristiyanlığın bir suç olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Hıristiyanlığını kabul edenlerin cezalandırıldığı görülmektedir. Ancak Traianus’un mektubundaki bir detaya dikkat etmek gerekmektedir. “*Hıristiyan olduğunu inkâr eden ve tanrılarımıza tapınarak bunu açıkça belli eden kimse, geçmişte ne kadar kuşkulu biri olursa olsun, pişmanlığın ödülü karşılığında bağışlanacak şekilde cezalandırılmalıdır.*” Bu cümleden anlaşılabileceği üzere ölüm cezasından kurtulmanın tek yolu Hıristiyanlıklarını inkâr etmeleri ile mümkün olmaktadır. Görüldüğü üzere Nikomedia’da Hıristiyanların yargılandığı ve ölümle cezalandırıldığı açık bir şekilde ortadadır.

Plinius Dönemi’nden sonra 2. ve 3. yüzyıllarda Hıristiyanlık ile ilgili kısıtlı bilgi mevcuttur. Bu dönemde yaşanan depremler, istilalar daha çok ön plana çıkmaktadır. 3. yüzyılda Gotlar ve Partların saldırılarında şehir büyük zarar görmüş ve yağma edilmiştir. Dioklatianus Dönemi’nde (284-305) şehir yenilenmeye başlamıştır. Dönemin sosyal ve siyasi sorunundan dolayı dini sorunların öne çıkmadığı bir süreç olarak değerlendirilebilir (Boyana, 2015: 64; Duygu, 2016: 36). 235-284 yıllarında asker imparatorlar dönemi olarak adlandırılmaktadır. 249-251 yıllarındaki imparator Decius dönemi ele alınması gerekmektedir. Çünkü Decius Hıristiyanlık karşıtı faaliyetler yürüten bir imparatorudur. İmparatorluk bildirisiyle ülke genelinde Hıristiyanlara karşı bir baskı uygulamıştır. Decius pagan inancını benimseyen bir imparatorudur. Hıristiyanlık karşıtı faaliyetlerini yürütmesinin ana sebebi olarak pagan tanrılara olan ilginin azalması gösterilebilir (Özman ve Doğan, 2019: 2273).

Dioklatianus Dönemi’nde Hıristiyanlara karşı saldırıların ve zulümlerin yapıldığı bir dönemdir. Dioklatianus pagan inancına sahip bir imparatorudur ve Hıristiyanlığın hızlı yayılışından rahatsızlık duymuştur. 24 Şubat 303’te Dioklatianus Hıristiyanlara

karşı ilk fermanını yayınlamıştır. 303-305 tarihleri “Büyük Zulüm” dönemi olarak adlandırılmaktadır (Çalık Ross, 2017: 140). Bu dönemde Hristiyanların toplanmalarına ve ibadet etmelerine engel olmuştur. Ayrıca Nikomedia büyük kilisesini yaktırmıştır (Güngör, t.y: 928). Eusebius şöyle anlatmaktadır; “*Dioklatianus’un imparatorluğunun dokuzuncu senesinde Romalılar tarafından Mart ayı diye adlandırılan Dystrus ayında her yerde kurtarıcımız adına şölenler düzenlenmekteydi. Bu sırada bir imparatorluk fermanı ilan edildi. Buna göre kiliselere emir verilmişti ve kutsal yazılar yakılacaktı. Öte yandan görüşlerinde ısrar eden Hristiyanlar da özgürlüklerini yitireceklerdi. Bize karşı ilk defa böyle bir ferman ilan edilmişti. Fakat bundan kısa bir süre sonra başka fermanlar da geldi. Artık kilise yöneticileri hapse atılacaktı. Daha sonra da rahipler kurban kesmeye zorlandılar.*” Bu dönemde sayısız Hristiyan’ın öldürüldüğü düşünülmektedir. Eusebius bu durumu ise şu şekilde anlatmaktadır; “*Her zaman büyük kalabalıklar halinde yangın ya da başka yöntemlerle işkenceye uğratanları görüyorduk. Kılıçlar keskinliğini yitirdiğinden ve cellatlar da artık adam öldürmekten yorulduğundan birbirlerine yardım ediyorlardı*” (Aksakal, 2019: 20). Dioklatianus, imparatorluğunun son zamanlarında Hristiyanlara baskısını arttırmıştır. Bu dönemde birçok tutuklama, işkence, idam yaşanmıştır. Dioklatianus 305 yılında yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle tahttan çekilmiştir (Mert ve Ertürk, 2016: 28). Dioklatianus’tan sonra tahta Galerius geçmiştir. İmparator Galerius M.S. 11 Kasım 308 yılında imparatorlukta sıkıntıları görüşmek üzere Tuna Nehri kıyısında Carnuntum bölgesinde bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıda imparatorluk yeniden şekillenmiştir (Koçyiğit, 2020: 29). Doğuda Galerius ve Maximinus, batıda Licinius ve Constantine tarafından yönetilecek şekilde yeni bir tetrark düzeni kurulmuştur. Bu süre zarfında da zulüm ve baskılar devam etmiştir. Ta ki 311 yılının Şubat ayında Sofya’da düzenlenen toplantıya kadar. Bu toplantıda Hristiyanlara uygulanan baskıların bir yarar getirmediği ve artık hoşgörü ile davranılması gerektiğine karar verilmiştir. 30 Nisan 311 yılında ise Nikomedia’da “Hoşgörü Fermanı” yayınlanmıştır (Dikici, 2013: 80). Fermanın yayınlanması geniş kitlelere ulaşamamıştır. Baskılar azalsa da devam etmiştir. Galerius’un 311 yılında ölümünden sonra Maximinus Daia, Licinius, Maxentius ve Constantin arasında imparatorluk için çekişme başlamıştır. Bu durum Constantin ve Licinius’un ortak hareket etmeleri ile birlikte rakipleri Maximinius ve Maxentius’u yenmesiyle son bulmuştur (Taştan, 2020: 6). Constantin ve Licinius’un zaferinden sonra dini birliği sağlamak ve zulümlere son vermek için M.S. 313 yılında Licinius ve

Constantin beraber “Milano Fermanı” imzalamıştır. Bu fermanla birlikte ister Hristiyan olsun ister farklı bir dine mensup olsun herkes istediği dini yaşama serbestliğine kavuşmuştur (Yalduz, 2003: 267).

2.2. Hoşgörü Fermanı’nın İlanı

30 Nisan 311’de Hristiyanların dinlerini özgürce yaşamalarına izin vermek için “Nikomedia’ya Hoşgörü Fermanı” ilan edilmiştir. Tüm dünya için büyük önem taşıyan bu kararname, yerel halk tarafından pek bilinmemektedir.

“Devletin zenginlik ve refahı gözetilerek, daima uygulamaya alıştığımız düzenlemelere göre, her şeyi Romalıların ezeli töreleri ve kamu düzeni ile uyumlu hale sokmayı; hatta atalarının inançlarını terk eden Hristiyanları bile doğru yola getirmeyi, vaktiyle çok arzu etmiştik. Aslında Hristiyanlar, her ne sebeptense, öylesi bir hevese ve çılgınlığa kapıldılar ki, muhtemelen ilk olarak kendi öz atalarının başlattığı, o ezeli töreleri tanımaz oldular. Ancak, kendi kanunlarını, diledikleri şekilde yapıp, uygulamak ve çeşitli insanları bir araya getirip, değişik yerlerde toplanmak istediler. Sonunda, ezeli törelerine tabi olmaları gerektiğini bildiren kanunumuz onlara tebliğ edildiğinde, çok kişi korkudan boyun eğdi, çok kişi de acı çekerek öldü. Ama yine de çoğu kararlılıkla direndi ve dayandılar. Biz onların, ne Roma ilahlarına gereken saygı ile riayet ettiklerini ne de Hristiyanların tanrısına tapındıklarını gördük. En ince merhamet anlayışımız ve herkese hoşgörü tanıyan, değişmez huyumuzdan gelen alışkanlığımızdan ötürü, onlara da tam bir hoşgörü göstermek zorunda olduğumuzu düşündük. Böylelikle karar verdik ki, meşru düzene aykırı hiçbir şey yapmamak kaydıyla, tekrar Hristiyan olabilirler, cemaatlerini kurabilirler. Ancak resmi yetkililere ne yapmaları gerektiğini, başka bir yazı ile bildireceğiz.

Bu hoşgörü karşılığında, artık onlar, bizim, devletimizin ve kendilerinin selameti için tanrılarına dua etmelidirler ki kanundaki huzur ile emniyet sağlansın ve onlar da evlerinde güvenle yaşasınlar.

Bu fermanın bizim konsüllüğümüzün sekizinci, Maximianus’un ikinci döneminde Nikomedia’da, Mayıs’ın ilk gününün arifesinde yayınlanmıştır.” (Çalık Ross, 2017).

Edict of Toleration By Galerius (311 AD)	Galerius'un Hoşgörü Fermanı (MS 311)
(34) Among other arrangements which we are always accustomed to make for the prosperity and welfare of the republic, we had desired formerly to bring all things into harmony with the ancient laws and public order of the Romans, and to provide that even the Christians who had left the religion of their fathers should come back to reason ; since, indeed, the Christians themselves, for some reason, had followed such a caprice and had fallen into such a folly that they would not obey the institutes of antiquity, which perchance their own ancestors had first established; but at their own will and pleasure, they would thus make laws unto themselves which they should observe and would collect various peoples in diverse places in congregations. Finally when our law had been promulgated to the effect that they should conform to the institutes of antiquity, many were subdued by the fear of danger, many even suffered death. And yet since most of them persevered in their determination, and we saw that they neither paid the reverence and awe due to the gods nor worshipped the God of the Christians, in view of our most mild clemency and the constant habit by which we are accustomed to grant indulgence to all, we thought that we ought to grant our most prompt indulgence also to these, so that they may again be Christians and may hold their conventicles, provided they do nothing contrary to good order. But we shall tell the magistrates in another letter what they ought to do. Wherefore, for this our indulgence, they ought to pray to their God for our safety, for that of the republic, and for their own, that the republic may continue uninjured on every side, and that they may be able to live securely in their homes. (35) This edict is published at Nicomedia on the day before the Kalends of May, in our eighth consulship and the second of Maximinus.	(34) Devletin zenginlik ve refahını gözeterek, daima uygulamaya alıştığımız düzenlemelere göre, her şeyi Romalıların ezeli töreleri ve kamu düzeni ile uyumlu hale sokmayı; hatta atalarının inançlarını terk eden Hristiyanları bile doğru yola getirmeyi, vaktiyle çok arzu etmiştik. Aslında, Hristiyanlar, her ne sebeptense, öylesi bir hevese ve çılgınlığa kapıldılar ki, muhtemelen ilk olarak kendi öz atalarının başlattığı, o ezeli töreleri tanımaz oldular. Açıkak, kendi kanunlarını, diledikleri şekilde yapıp, uygulamak ve çeşitli insanları bir araya getirip, değişik yerlerde toplanmak istediler. Sonunda, ezeli törelerine tabi olmaları gerektiğini bildiren kanunumuz onlara tebliğ edildiğinde, çok kişi korkudan boyun eğdi, çok kişi de acı çekerek öldü. Ama yine de çoğu kararlılıkla direndi ve dayandılar. Biz onların, ne Roma ilahlarına, gereken saygı ile riayet ettiklerini, ne de Hristiyanların tanrısına tapındıklarını gördük. En ince merhamet anlayışımız ve herkese hoşgörü tanıyan, değişmez huyumuzdan gelen alışkanlığımızdan ötürü, onlara da tam bir hoşgörü göstermek zorunda olduğumuzu düşündük. Böylelikle karar verdik ki, meşru düzene aykırı hiçbir şey yapmamak kaydıyla, tekrar Hristiyan olabilirler, cemaatlerini kurabilirler. Ancak, resmi yetkililere ne yapmaları gerektiğini, başka bir yazı ile bildireceğiz. Bu hoşgörü karşılığında, artık onlar, bizim, devletimizin ve kendilerinin selameti için tanrılara dua etmelidirler ki kamudaki huzur ile emniyet sağlansın ve onlar da evlerinde güvenle yaşasınlar. (35) Bu ferman, bizim konsüllüğümüzün sekizinci, Maximinus'un ikinci döneminde, Nikomedia'da, Mayıs'ın ilk gününün arifesinde yayınlanmıştır.

Şekil 4. Nikomedia Hoşgörü Fermanı Türkçe çevirisi (Çalık Ross, 2017)

Bu bildirgenin ardından kamu düzenini bozmamak şartıyla insanların kiliselerine gidebilmelerine göz yumulmuştur. Tutuklu Hristiyanlar serbest bırakılmıştır. Bakır madenlerindeki köleler de özgürlüklerine kavuşmuştur. Fermanın getirdiği bir diğer yenilik de onlardan alınan malların iadesidir. Bu fermanın bir sonucu olarak Hristiyanlar, Roma İmparatorluğu'nun çıkarlarıyla uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Hristiyanların benlik duygusu artmış ve kilise tarafından saygı görmüştür. Bu rahatlamadan sonra Hristiyanlığın büyümesi ve yayılması hızlanmıştır (Çalık Ross, 2017: 140).

Nikomedia Hoşgörü Fermanı'ndan iki yıl sonra İmparator Constantine ve İmparator Lucinius mevcut Fermanı genişleterek M.S. 13 Haziran 313 yılında Milano Fermanı'nı yayınlamışlardır.

2.3. Milano Fermanı'nın İlanı

Constantin Hristiyanlara uygulanan baskıların bir yarar getirmediğini ve dini birliği sağlamak için Licinius ile beraber 313 yılında Milano Fermanı yayınlamıştır. Bu fermanla birlikte baskı ve zulümlere maruz kalan Hristiyanlara özgürce inanma ve ibadet etme hakkı tanınmış, ayrıca mal varlıklarının iadesine karar vermiştir. Literatürde Milano Fermanı'nın sadece Hristiyanlığı serbestleştirdiği gibi bir eğilim vardır. Ancak fermanın ilanı sadece Hristiyanlar için değil bütün din ve inanışlar için geçerlidir (Kan, 2020: 15).

“Ben Constantine Augustus ve ben Lucinius Augustus Milano’da karşılaşmamızda ve halkın iyiliği ve güvenliği için Tanrı’ya saygı göstermeyi içeren kanunların öncelik olarak düşünülmesi gerektiğini ve topraklarımızda himayemiz altında yaşayan tüm Hristiyanların ve diğer dinlere (ki her Tanrısal din cennetin koltuklarındadır. Farklılıklar nazıkçe bertaraf edildiğinde hepsi çok cömert ve hayırlı olabilir) inanmayı tercih eden halkımıza ait olmasını düşündük. Ve böylece bütün bu doğru karşılıkları ve yararlı nasihatleri şu şekilde düzenlemeye karar verdik; hiç kimse kalbini Hristiyan dininin uyumuna bırakma fırsatını gelişigüzel reddetmemeli; kendi için en iyi olanı böylece kalplerine teslim olan Ulu Tanrı’yı düşünmeli ve olağan yaptığı her iyilik ve cömertlikte bunu göstermelidir. Bu nedenle ilahi dininiz; Hristiyanları ilgilendiren ve sizlere daha önce resmi olarak verilen gelişigüzel kanunları ve şartları ortadan kaldırmanın bizi memnun ettiğini; Hristiyan dinini taciz edilmeden gözlemlemek isteyen herkesin bunu özgürce ve açıkça yapabileceğini bilmelidir. Biz; Hristiyanlara verilen özgür ve sınırlandırılmamış dinsel ibadet fırsatların bütünüyle sizin endişelerinize uyabileceğini düşündük. Çağımızın barışı için diğer dinlerin açıkça ifşa edilmesi ve iyilikleri için yapılan ibadetlerin, göreneklerin özgürce yapılma hakkını ve herkesin kendini memnun edebilecek ibadet imkânına sahip olacağını ve bunların bizim tarafımızdan bahşedildiğini gördüğünüzde ilahi dininiz bunları bilecek. Bu düzenlemeler; bizim herhangi din ya da itibarın değerini düşürmediğimiz için yapıldı.” (Koçyiğit, 2020 47).

M.S. 379-380 yıllarına geldiğimizde ise İmparator Theodosius'un Dönemi'nde Hristiyanlık artık resmi din olarak kabul edilmiştir (Çelebi, 2013: 45).

2.4. Nikomedia Hoşgörü Fermanı'ndan Sonraki Durum

Fermanlardan sonra gelecekte tek başına imparator olacak Konstantin'in Hristiyanları desteklediği görülmektedir. Literatürde farklı görüşler olsa da Konstantin'in ölmeden önce Hristiyan olduğu rivayet edilmektedir. Belki de Hristiyanlara karşı bu kadar hoşgörülü olmasının altında yatan sebep budur. Konstantin 306-337 yılları arasında 31 yıl Roma imparatorluğu yapmıştır. Konstantin bizzat bazı kiliselerin yapımı ve restorelerine yardımcı olmuştur. Anulinus'un yazmış olduğu mektupta, Dioklatianus Dönemi'nde yaşanan zulümlerde yıkılan, yakılan, hasar gören kiliselerin tamir edilmesi ve Hristiyanların malları ve gayrimenkulleri geri verilmesi talep edilmiştir. Ayrıca Hristiyanlıkları bilinen bazı kişilere önemli görevler verilmeye başlanmıştır. Konstantin, verdiği çeşitli emirnameler ile Hristiyan kölelerin azat edilmelerine yardımcı olmuştur. 316 yılında düzenlenen bazı yasalar ile Dioklatianus Dönemi'nde Hristiyanlara karşı çıkarılan yasalar kaldırılmıştır. 323-325 yıllarında ise Pagan inancına ait semboller sikkeler üzerinden kaldırılmıştır. Hristiyan mezarları ve azizlerine ait olduğu düşünülen kalıntılar ise kilise bahçelerine taşınmaya başlanmıştır. Konstantin geçmişte Hristiyanların maruz kaldığı zulümleri unutturmaya ve Hristiyanları korumaya yönelik adımlar attığı görülmektedir. M.S. 22 Mayıs 337'de Konstantin ölmüştür. Rivayete göre ölmeden önce vaftiz olduğu ve Hristiyan olduğu söylenmektedir. Ölümünden sonra kilise tarafından aziz ilan edilmiş ve Havarilerle aynı seviyede olduğunu kabul etmiştir. Hristiyanlık için Konstantin çok önemli bir imparatorudur. Gelecekte imparatorluğun resmi dininin Hristiyanlık olmasının ana etkeninin Konstantin olduğu söylenebilir (Duygu, 2015: 106-107; Doğancı, 2017: 497).

Konstantin'den sonra üç oğlu imparatorluğu kendi aralarında paylaşmıştır. İlk olarak II. Konstantius 337-361 yıllarında imparatorluğu kardeşi Konstans ile bölüşmüşlerdir. Bu durum Konstans'ın 350 yılında kendi generali tarafından saf dışı bırakılmasıyla ve II. Konstantius'da 351 yılında generali yenmesiyle sonuçlanmıştır ve imparatorluğun tek hakimi olmuştur. II. Konstantius Hristiyanlara ve kiliseye öyle yardımlar yapmıştır ki kendisinden sonra pagan imparator olan Julian'ın tekrardan pagan inancını canlandırmasını bile engellemiştir. II. Konstantius açık bir şekilde Hristiyanlığı desteklemekteydi. Hatta pagan ayinlerini ve kurban kesimini

yasaklamıştır. 361 yılında II. Konstantius'un ölümünden sonra tahta Julian çıkmıştır. Pagan inancını tekrardan canlandırmak isteyen Julian, Hristiyanları bulundukları konumlarından uzaklaştırmış, Hristiyan okullarına gitmeyi yasaklamıştır. 363 yılında Julian'ın ölümüyle beraber tahta Jovian çıkmıştır. Jovian bütün dinlere yaşama serbestliği tanımıştır. Kısa bir süre imparatorluk yapmıştır. Ama Hristiyanlığın tekrardan hakim olmasını sağlamıştır. 364 yılında Valentinian ve Valens doğu ve batı olmak üzere imparatorluğun başına geçmişlerdir. Konstantin Dönemi'nde kiliseye ve Hristiyanlara sağlanan bütün imtiyazları geri getirmişlerdir. 379 yılında Theodosius imparator olmuştur. Theodosius sıkı bir Hristiyan olarak tahta çıkmıştır. Pagan inancına ait mabetleri kapattırması, kurban kesimini yasaklamıştır. M.S. 380-381 yıllarında imparator Theodosius Dönemi'nde Hristiyanlık artık Roma imparatorluğunun resmi dini olmuştur (Öz, 2017: 47; Kaymaz, 2014: 109).

2.5. Nikomedia Hoşgörü Fermanı'nın Yazılı Kaynaklardaki İlk Yeri

Nikomedia'nın Hoşgörü Fermanına ilişkin en eski bilgi, dönemin hatiplerinden Lactantius'un "De Mortibus Persecutorum (Kötülerin Ölümü Üzerine)" adlı eserinde ifade edilmektedir (Koçyiğit, 2020: 33).

Lactantius, eserinde özellikle M.S. 303-314 civarında Roma İmparatorluğu'ndaki önemli gelişmelere değinmiştir. Eserde iyi ve kötünün nasıl çatıştığı, imparatorun Hristiyan oldukları için halka nasıl zulmettiği ve işkence yaptığı, bunun sonucunda da Tanrı tarafından nasıl cezalandırılıp öldürüldüğü anlatılmaktadır (Koçyiğit, 2020: 33).

Lactantius'a göre, İmparator Galerius, hastalığından dolayı zamanı kalmadığını bilerek, ölmeden önce Tanrı'nın varlığını kabul etmiştir. Çektiği acıların son bulmasını umarak Hristiyan olmuştur. Sonrasında 311'de Hristiyanlara yönelik zulme son vereceğini ve Roma'da yaşayan tüm dinlere saygı göstereceğini belirten Hoşgörü Bildirgesi'ni yayınlamıştır (Ünver, 2012: 502).

3. BÖLÜM

HOŞGÖRÜ YOLU VE ROTA ÜZERİNDEKİ TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARI

3.1. Anadolu'da Bulunan Kültür Rotaları (Avrasya Yolu)

Avrasya Yolu, Roma'dan Bari'ye, Balkanlar ve İstanbul üzerinden Akdeniz kıyısındaki Demre'ye (Myra) uzanan bir yürüyüş parkurları ağıdır. Yürüyüş ve bisiklet rotalarını içeren bu kozmopolit kültür rotası, Roma, Bizans ve Osmanlı imparatorluklarının yanı sıra Bitinya, Frigya, Pisidia ve Likya dönemlerinin antik yol ağını takip ediyor. Bu nedenle güzergâhın teması, farklı dönemlere ait antik yollar ve bu güzergâhlar üzerinde ve yakınında bulunan somut ve somut olmayan kültürel miraslardır (Badem ve Duran 2019: 5).

Harita 2. Avrasya Yolu Kültür Rotası (Badem ve Duran 2019: 16.)

Avrasya Yolunu oluşturan kültür rotaları şunlardır:

- . Likya Yolu
- . Aziz Paul Yolu
- . Frig Yolu
- . Mysia Yolları
- . Evliya Çelebi Yolu

- . Hoşgörü Yolu
- . Sultanlar Yolu
- . Via Egnatia
- . Via Francigena del Sud

3.2. Hoşgörü Yolu İzmit (Nikomedea) - İzmit (Nikeia)

Hoşgörü yolu, Hoşgörü Fermanı'nın (M.S. 311, 30 Nisan) ilanından sonra, o zamanın başkenti ve Metropolis unvanına sahip bir şehir olan İzmit (Nikomedea) üzerinden İzmit'e (Nikaia) ulaştırıldığı yoldur. Hoşgörü yolunun toplam uzunluğu yaklaşık 126 km'dir (Badem ve Duran 2019: 18).

İzmit Çukurbağ'da bulunan Antik Roma Kompleksi'nden başlayarak İzmit Ayasofya'sının önünde son bulmaktadır. Hoşgörü Yolu, son 8 kilometresinde Evliya Çelebi Yolu ile birleşmektedir (Badem ve Duran 2019: 18).

Harita 3. Tabula Peutingeriana Haritası'nda Marmara'daki Roma yolları (<https://www.tabula-peutingeriana.de/index.html>, 25 Mayıs 2022 tarihinde erişildi.)

Bitinya Bölgesi'nde Konstantinopolis'ten Karadeniz'e uzanan Nikomedia ulaşım güzergâhları için David H. French'in Roma Mil Taşları üzerine yaptığı çalışma incelenebilir. Bkz. (French, 2013: 112-121).

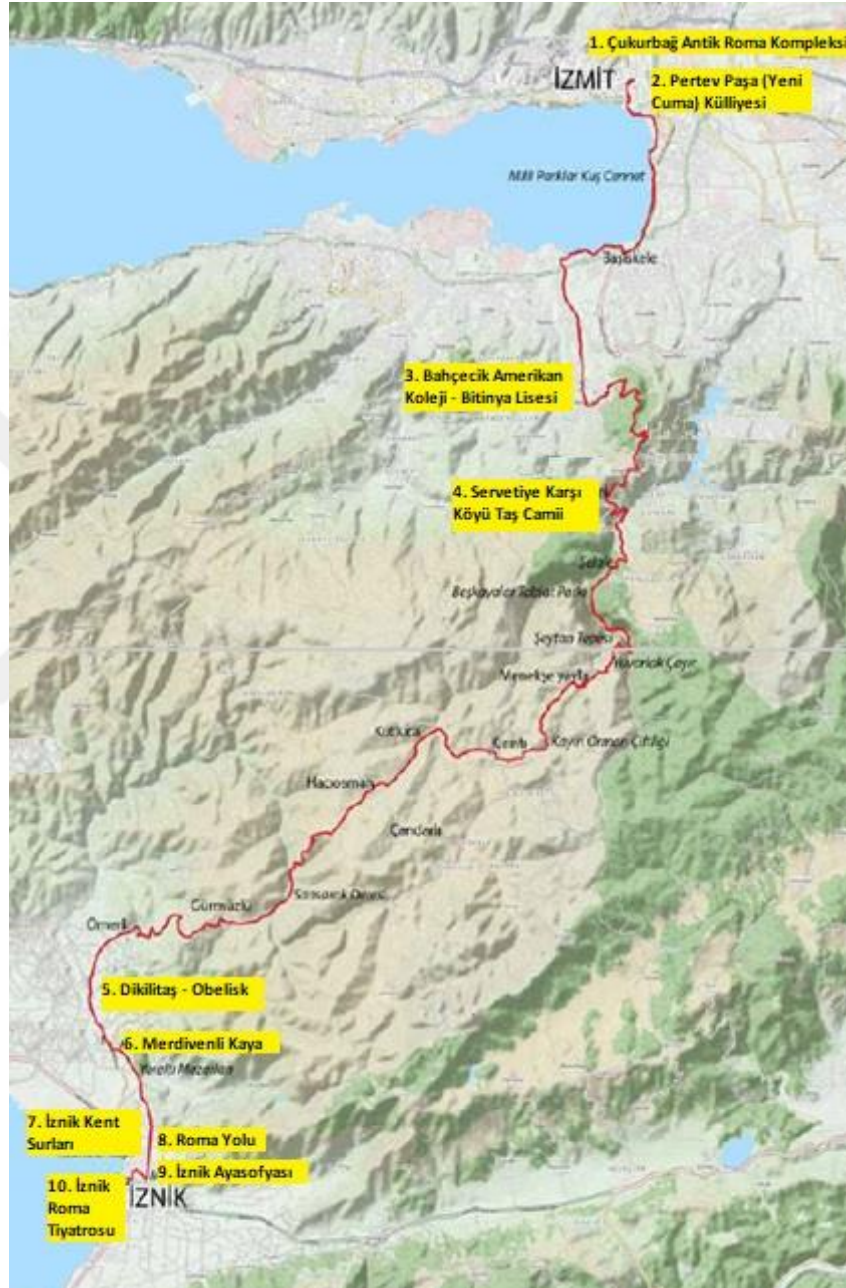
Hoşgörü Yolu'nun ilk bölümünü İzmit merkezindeki Doğu Roma imparatorluk sarayının cephesinden Astakos antik kentinin kalıntıları olduğuna inanılan Başiskele sahiline kadar olan kısım oluşturmaktadır. İkinci bölüm, Kurtuluş Savaşı sırasında Başiskele Sahil Bahçecik Soğuksu'nun bulunduğu siperlerin ardından Servetiyecami, Beşkayalar Tabiat Parkı, Menekşe Yaylası ve Kırıntı Köyü'ne gidilerek devam etmektedir. Üçüncü Bölüm, Kırıntı Köyü'nden başlayarak, Hacıosman, Kutluca, Çandarlı, Gürmüzlü, Elbeyli ve Ömerli köylerinden sürmektedir. Rotanın son bölümü ise Evliya Çelebi Yolu ile buluşmakta ve M.S. 1. yüzyılda C. Cassius Philiscus anısına dikilmiş anıtın önündeki 1247 yıllık anıtsal selvi ve çınar ağacını gezdikten sonra Hoşgörü Yolu, İzmit'in ortasına inşa edilen İzmit Ayasofya'nın önünde, dört surlu şehir kapısından gelen yolların kesiştiği yerde son bulmaktadır (Badem ve Duran 2019: 19).

Fotoğraf 1. Hoşgörü Yolu güzergâhı üzerinde bir rota tabelası (Eylül 2021)

Bu rota ilk olarak 1745 yılında Fransız gezgin ve büyükelçi Charles de Peyssonnel tarafından, 1906 yılında ise Kanadalı botanikçi Robert Chamber tarafından kullanılmıştır. 1955 yılında Demokrat Parti Dönemi'nde, Bahçecik üzerinden İzmit yolunun yapımına İzmit bölgesinden sebze ve meyvelerin en kısa sürede İstanbul'a

ulaştırılması dűřűncesiyle başlanmış, ancak 1960'lı yıllarda ihtilalden dolayı tamamlanamamıştır. İzmit (Nikomedia) ile İznik (Nikaia) arasındaki, tarihsel olarak önemli ve yaklaşık 126 km uzunluğundaki 1700 senelik bu yol, Hořgörü Yolu olarak bilinmektedir (Badem ve Duran 2019: 19).

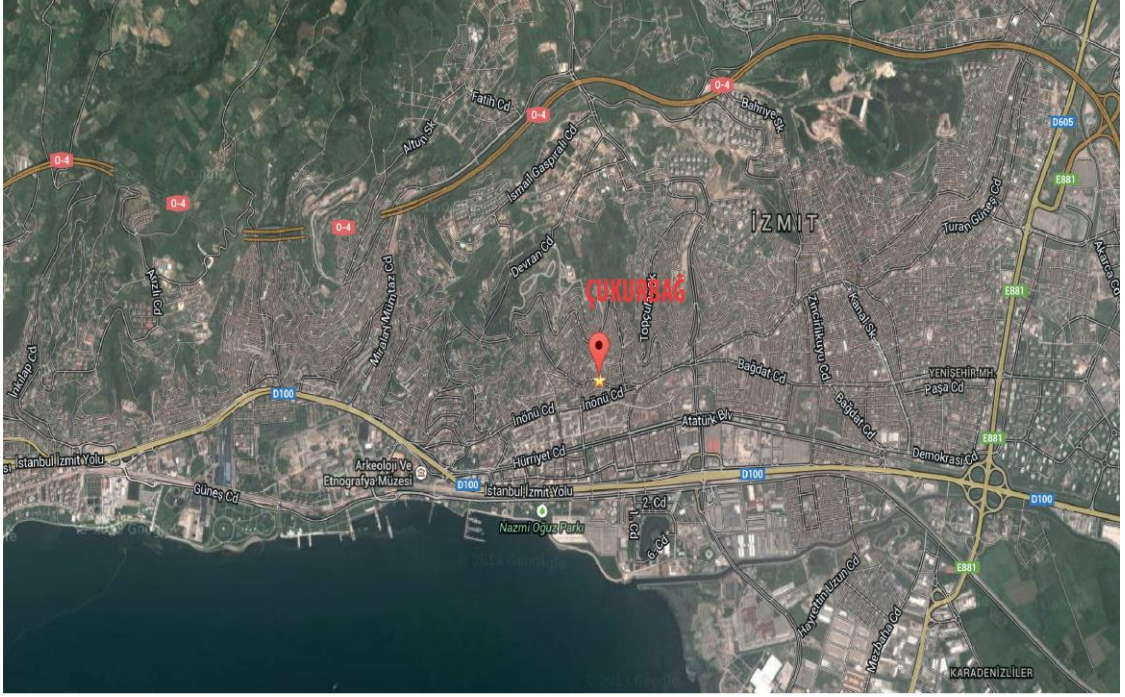

Harita 4. Hoşgörü Yolu Rotası ve güzergâh üzerindeki taşınmaz kültür varlıkları

3.3. Hoşgörü Yolu Rotası Üzerinde Bulunan Taşınmaz Kültür Varlıkları

3.3.1. Çukurbağ Antik Roma Kompleksi

İzmit'te yer alan Çukurbağ mahallesi, Antik Roma Kompleksi (Harita 4/1) kalıntılarına ev sahipliği yapan Nikomedia şehrinin merkezidir (Aksoy, 2011: 47).

Harita 5. İzmit uydu görüntüsü üzerinden Çukurbağ Mahallesi (Google Haritalar)

2001'den 2009'a kadar yapılan kurtarma kazılarında, Nikomedia İmparatorluk Kompleksinin mimari kalıntıları, çok renkli kabartmalar ve heykeller bulunmuştur. Bu buluntular arasında 40 adet özgün renginde rölyef, en az dört büyük heykele ait mermer parçaları ve onlarca mimari yapı parçası elde edilmiştir (Şare Ağtürk, 2015: 14).

Fotoğraf 2. Çukurbağ Antik Roma Kompleksi alanı (Şare Ağtürk, 2017)

Fotoğraf 3. Çukurbağ Antik Roma Kompleksi alanı 2009 kurtarma kazılarında (Şare Ağtürk, 2017)

Kocaeli Arkeoloji Müzesi'nde görevliler, 1999 Marmara depreminde yıkılan bir binanın temelini açıklanmasının ardından kimliği belirsiz kişilerce ortaya çıkarılan 3,5 metre yüksekliğindeki Herakles'in devasa heykeline ait parçalar buldu. Heykel günümüzde İzmit Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi'nde sergilenmektedir (Şare Ağtürk, 2017).

Fotoğraf 4. 2001 Çukubağ kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan Herakles, M.S. 4. yy
(Kocaeli Etnografya ve Arkeoloji Müzesi)

Kocaeli Müzesi ekibi, 1999 yılında meydana gelen depremde hasar gören bir binanın arka planında 3,5 metre boyunda devasa Herakles heykelinin bulunmasının ardından bölgede bir kurtarma kazısı gerçekleştirdi. 2001 yılında başlanan kurtarma kazısında, tanrıça Athena'ya ait heykel kalıntılarıyla birlikte 14 adet iyi korunmuş renkli kabartma ortaya çıkarılmıştır. Kabartmalarda mitolojik sahneler, askeri geçit törenleri gibi temaların işlendiğini görmekteyiz (Zeyrek ve Özbay, 2006: 280-305).

Fotoğraf 5. 2001 Çukurbağ kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan Friz (M.S. 3.yy) bloklarından Biri; Tanrıça Roma'nın Himayesinde Romalıların Geçidi (Şare Ağtürk, 2017)

Fotoğraf 6. Çukurbağ kurtarma kazılarında çıkarılan canlı renklerini koruyan rölyef parçalarından (M.S. 3.yy) detay (Şare Ağtürk, 2017)

2009 yılında Kocaeli müzesi tarafından daha kapsamlı bir kurtarma kazısı yapılmıştır. 2001 yılı kazısının devamı sayılabilecek değerde renkli rölyefler, heykel parçaları, taban mozaikleri ve anıtsal yapıya ait olduğu düşünülen mimari parçalar bulunmuştur (Şare Ağtürk, 2017: s. 345).

Fotoğraf 7. Dioklatianus ve Maximianus'un kucaklaşması “adventus” sahnesi (M.S. 3. yy) (Şare Ağtürk, 2017)

2016 yılında Hygiea heykeli bulunmuş, kazı alanının kuzeyinde devam eden yüzey araştırmasında da İmparatorluk Kompleksinin anıtsal merdivenleri ortaya çıkmıştır (Şare Ağtürk, 2017: s. 347).

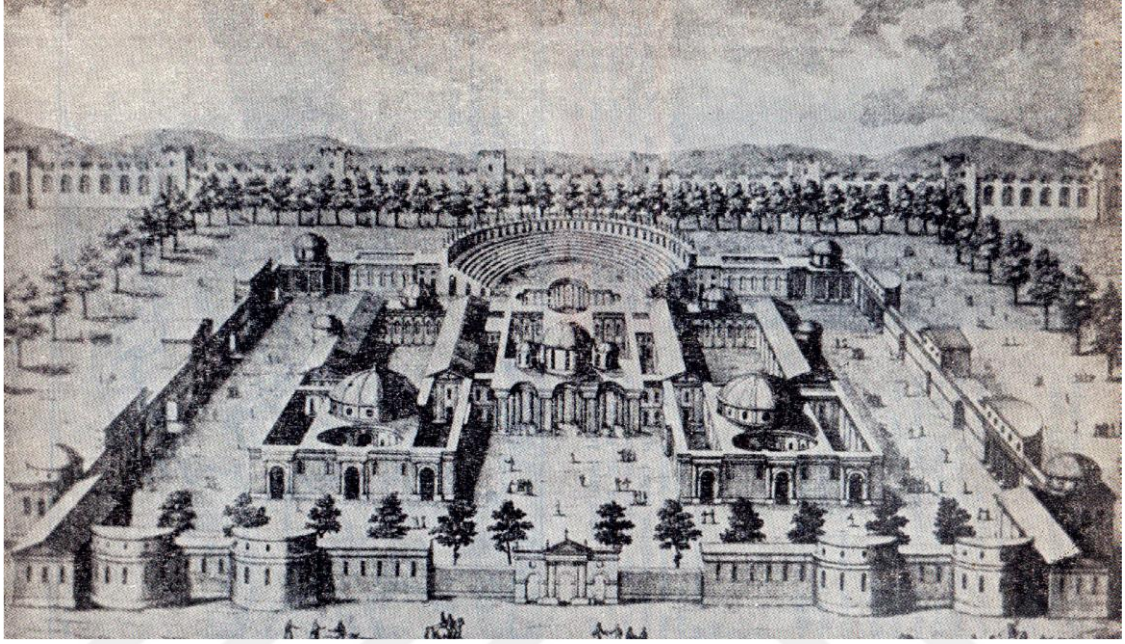
Fotoğraf 8. Çukurbağ kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan krepisler ve Hygieia Heykeli (Şare Ağtürk, 2019).

Çukurbağ Nikomedia Kompleksi içerisinde İmparator Dioklatianus Tapınağı'nın merdivenleri olduğu düşünülen bu anıtsal merdivenler 17 basamaklı bir düzenlemededir (Yıldız, 2016: ?).

Fotoğraf 9. Çukurbağ kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan krepisler (Tekdemir, 2016: 38)

Elde edilen verilere göre ukurbağ buluntuları, M.S. 3. yüzyılın sonlarında (M.S. 284- 305) Nikomedia'nın başkent olduğu dönemde, nişlere yerleştirilmiş onlarca mermer kabartma ve devasa heykellerden oluşan büyük bir anıtın burada inşa edildiğini göstermektedir. Hiç şüphesiz ukurbağ alanı 3. yüzyılda İmparator Dioklatianus'a adanmış bir kent merkezidir (Şare Ağtürk, 2017: 346).

Şekil 5. Nikomedia Dioklatianus Tapınağı Roma Devlet Sitesi gravürü
(Öztüre, 1981: 50)

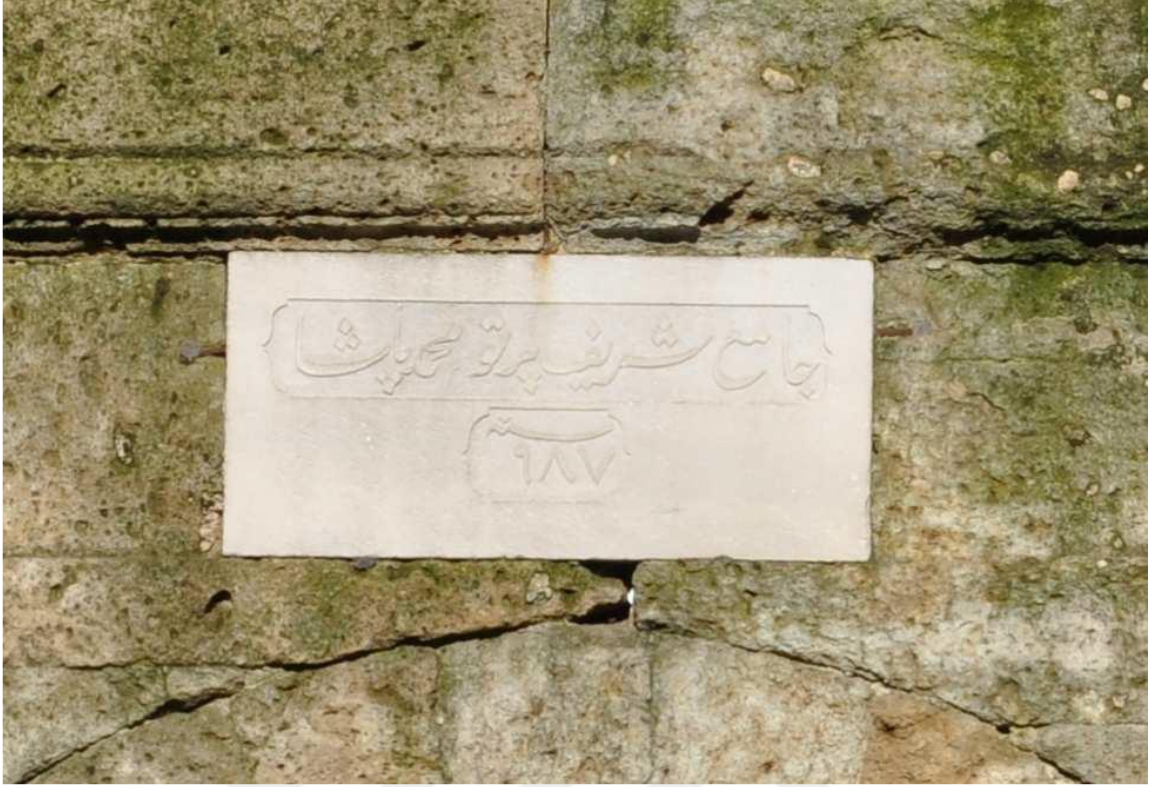
3.3.2. Pertev Paşa (Yeni Cuma) Külliyesi

İzmit Pertev Paşa Külliyesi (Harita 4/2) Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Pertev Paşa adına Mimar Sinan tarafından, vefatından sonra yaptırılmıştır. Külliye, payitahttan Anadolu'ya giden yol güzergahı üzerinde yer almaktadır. Gebze'den sonra ikinci konaklama merkezi olan İzmit'te inşa edilmiş; bu nedenle bir menzil külliyesidir (Öztüre, 1981: 213).

Fotoğraf 10. Pertev Paşa Camii kuş bakışı görünümü (Sönmez, 2010: 170)

Batı kapısı üzerindeki kitabeye göre yapım tarihi Miladi 1568 yılına tekabül etmektedir. Banisi, Pertev Mehmet Paşa; Mimarı, Osmanlı İmparatorluğu'nun baş mimarı Mimar Sinan'dır. Mimar Sinan'ın İzmit'teki tek eseri olan Pertev Mehmet Paşa Camii, daha sonra halk tarafından Yeni Cuma Camii adını almış ve bu isimle anılmıştır (Zaim, 1989: 47; Erdoğan, 1942: 233).

Fotoğraf 11. Batı avlu kapısı üzerindeki mermer kitabe levhası *Camii Şerif Pertev Mehmet Paşa, Sene-i 987*” (Sönmez, 2010: 172)

Külliyeye cami, şadırvan, imaret, hamam, kervansaray, sıbyan mektebi ve çeşmeden oluşmaktadır. Yapı topluluklarından günümüze kadar sağlam gelebilenleri sadece camii, şadırvan ve çeşmedir. Sıbyan mektebi ise onarımlar sonucu ayakta kalmasına rağmen özgün şeklini yitirmiştir. Kervansaray ve imareti tamamen yıkılmış; hamamından da birkaç duvar parçası ayakta kalabilmiştir (Öztüre 1981: 213). Ayrıca arka avlunun kuzeydoğu köşesinde de bir hazire alanı bulunmaktadır.

Cami, külliye'nin doğusunda, büyük avlu duvarlarıyla çevrilerek diğer yapılarından ayrı tutulmuştur. Cami avlusunun kuzeyinde şadırvanı bulunmaktadır. Çeşme avlu duvarlarının güneybatı köşesinde duvara bitişik konumlandırılmıştır. Sıbyan mektebi, caminin kuzeybatısında bulunmaktadır. Sıbyan mektebinin karşısında da hamam yer almaktadır. Kervansaray caminin batısında, doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Kervansarayın kuzeyinde imaret yer almaktadır.

Külliyenin vaziyet planlamasına baktığımız zaman simetrik bir anlayış görülmemektedir. Cami avlusunun doğu, batı ve kuzeyde olmak üzere üç kapısı bulunmaktadır. Bunlarda batıya açılan avlu kapısı külliye'nin ana yapılarından olan

kervansaray ve hamama bağlantı sağlarken; cami girişiyle aynı aksta bulunan avlunun kuzey kapısı ise sıbyan mektebi ile bağlantı kurmaktadır.

3.3.2.1. Pertev Paşa Camii

Camii külliyesinin doğusunda büyük avlu duvarlarıyla sınırlandırılmıştır. Arka ve ön olmak üzere iki avlulu bir düzenleme yapılmıştır. Ön avluya üç kapıdan girilmektedir. Doğu ve batı olmak üzere ikisi yan cephelerden, biri de kuzeydeki cephedendir.

Avlunun duvarları moloz taştan yapılmış olmasına rağmen duvarın kapı ve pencere kenarlarında düzgün kesme taşlar kullanılmıştır. Batı avlunun yan duvarında altı adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Kuzey cephede kapının iki yanında dörder olmak üzere sekiz pencere açıklığı yer alır. Doğu cephesinde de beş adet pencere bulunmaktadır. Tüm pencereler demir şebekelidir. Arka avlu duvarında ise pencere yoktur.

Fotoğraf 12. Kuzey cephe avlu duvarı (Eylül 2021)

Fotoğraf 13. Kuzey cephe avlu giriş kapısı (Eylül 2021)

Fotoğraf 14. Doğu cephe ön avlu duvarı (Eylül 2021)

Fotoğraf 15. Doğu cephe ön avlu duvarı giriş kapısı (Eylül 2021)

Fotoğraf 16. Doğu cephe arka avlu duvarı (Eylül 2021)

Fotoğraf 17. Güney cephe avlu duvarı (Eylül 2021)

Fotoğraf 18. Batı cephe arka avlu duvarı (Eylül 2021)

Fotoğraf 19. Batı cephe ön avlu duvarı (Eylül 2021)

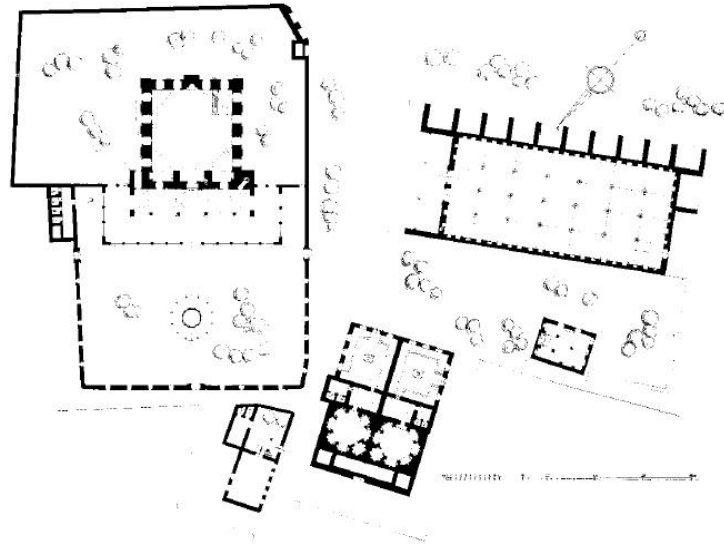
Fotoğraf 20. Batı cephe ön avlu duvarı giriş kapısı (Eylül 2021)

Fotoğraf 21. Cami avlusu genel görünümü (Eylül 2021)

Cami kareye yakın dikdörtgen plana sahip, tek kubbeli ve tek minarelidir. Kuzeyinde son cemaat yeri, batısında minaresi yer almaktadır. Kubbesi sekizgen bir kasnak üzerindedir. Kubbeye geçiş sistemi tromplarla sağlanmıştır. Cami revaklarla genişletilerek çift son cemaat yeri düzenlemesindedir. Son cemaat yeri ortada üç kubbe, yanlarda tekne tonozla örtülmüştür (Aslanapa, 1992: 71).

İZMİR PERTEV PAŞA KÜLLİYESİ, VAZİYET PLANI M.1200L1

Plan 1. İzmir Pertev Paşa Külliyesi vaziyet planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü)

Fotoğraf 22. Caminin güney cepheden genel görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 23. Caminin kuzey cepheden genel görünümü (Eylül 2021)

Kalan mezar taşlarından arka bahçenin bir zamanlar mezarlık olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. 1959-60 yıllarında yapılan onarımlar sırasında yıkılan avlu duvarları, 1962 yılındaki onarımlar sırasında Ernst Egli tarafından yayınlanan külliye planına göre moloz taşla yeniden inşa edilmiştir (Aktuğ, 1990: 12).

Arka avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan hazire alanında 10 adet mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşlarından biri Pertev Paşa'nın oğullarından Seyyit Ahmed Ağa'ya bir diğeri de İzmit Valisi Mahmet Vahit Paşa'ya aittir (Sönmez 2010: 37).

Fotoğraf 24. Hazire alanına geçiş (Eylül 2021)

Fotoğraf 25. Hazire alanı genel görünümü (Eylül 2021)

Son cemaat yeri çift revaklıdır. Caminin kuzey cephesi boyunca uzanan bir iç revak düzenlemesi vardır İç revak zemini dış revağa göre hafif yükseltilmiştir. Girişin her iki yanında bulunan dört sütun ve sivri kemer açıklıklarıyla sınırlandırılmıştır. Köşelerde birer tekne tonoz ve aradaki üç kubbe ile örtülmüştür.

Dıştaki ikinci revak ise iç revağı üç yönden çevrelemektedir. On bir kemer açıklığı ve on iki mermer sütunlu olarak düzenlenmiştir. Dış revak ahşap, eğimli bir çatıyla örtülmüştür.

Fotoğraf 26. Son cemaat yeri dış revak (Eylül 2021)

Fotoğraf 27. Son cemaat yeri iç revak (Eylül 2021)

Fotoğraf 28. Son cemaat yeri kubbe örtü sistemi (Eylül 2021)

Fotoğraf 29. Son cemaat yeri tekne tonoz örtü sistemi (Eylül 2021)

İç revak duvarında, harim taç kapısının doğusunda ve batısında mermer mihrap nişleri bulunmaktadır. Taç kapının doğusundaki mihrabiye mukarnas dolgulu, lotus ve palmet alınlıklı olarak süslemelidir. Batısındaki mihrabiyede ise herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Fotoğraf 30. Süslemeli mihrabiye (Eylül 2021)

Fotoğraf 31. Süslemesiz mihrabiye (Eylül 2021)

Minare kuzeybatı köşede bulunmaktadır. Tek şerefeli, düzgün kesme taş malzemelidir. Kübik bir kaidesi vardır. Pabuç kısmı pahlanmış, gövdesi çok kenarlı sade bir yapıya sahiptir. Kurşun külahla örtülmüş ve üzerinde alem yer almaktadır. Minare kapısı son cemaat yerindedir.

Fotoğraf 32. Minare kaidesi (Eylül 2021)

Fotoğraf 33. Minare genel görünüm (Eylül 2021)

Cepheler

Cami malzeme olarak düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Dışarıdan üç katlı bir görünüme sahiptir. Kübik beden duvarlarından köşelerde tromplarla sekizgen kasnağa yükselir. Kasnağın her köşesi payanda ile desteklenmiştir ve yapı kasnağa oturan büyük bir merkezi kubbe ile örtülmüştür. Son cemaat yeri, tromplar ve kubbe kurşun kaplıdır.

Kuzey cephenin orta aksı profillerle vurgulanmış ve çift revaklı son cemaat yeri ile dışa açılmaktadır.

Fotoğraf 34. Kuzey cephe görünümü (Eylül 2021)

Doğu cephe duvarı altta iki sıra pencereyle düzenlenmiştir. Minarenin simetriğinin sağlanması için cephenin kuzeybatı köşesine üstü kubbeli bir mekan eklenmiştir. Alt sırada dikdörtgen formlu, mermer söveli, demir şebekeli dört pencere yer almaktadır. Pencereleer sivri kemerli ve alçı şebekeli alınlıklara sahiptir. Üst sırada

ise alçı şebekeli ve sivri kemerli dört adet pencere bulunmaktadır. Kuzeydoğu köşeye eklenen bölümün de alt sırasında bir üst sırasında iki pencere detayı yer almaktadır.

Fotoğraf 35. Doğu cephe görünümü (Eylül 2021)

Güney cephe alt sırada dört adet pencere yer almaktadır. Bu pencereler dikdörtgen formda, demir şebekeli ve mermer sövelidir. Orta aksta mihrap dışı taşkın şekilde düzenlenmiştir. Üst katta ise dört pencere açıklığına ek olarak mihrap aksının hemen üstünde alçı şebekeli dairesel formda bir pencere görülmektedir.

Fotoğraf 36. Güney cephe görünümü (Eylül 2021)

Batı cephe duvarında, doğu cephedeki kompozisyonun aynısı tekrarlanmaktadır. Kuzey batı köşede minare kaidesi yer alır.

Fotoğraf 37. Batı cephe görünümü (Eylül 2021)

Caminin harım kapısı beyaz mermer bir yapıdır. Kemerler almaşık düzende kırmızı-beyaz mermerlerle döşenmiştir. Taç kapı silmelerden oluşan bir çerçeve içinde oldukça sade formdadır. Basık kemerli kapı açıklığı, sivri kemerden oluşan bir alınlıkla düzenlenmiştir. Alınlığın üzerindeki frizde palmet ve rumi dizisiyle bitkisel süsleme kompozisyonu yapılmıştır.

Fotoğraf 38. Taç kapı genel görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 39. Taç kapı alınlığı (Eylül 2021)

İç Mekân

Harim kapısından içeri girdiğimizde sağ tarafta galeri katına çıkışı sağlayan basık kemerli küçük bir kapı yer almaktadır. Buradan üst kat mahfillerine geçilen oldukça dar merdivenlere ulaşılmaktadır.

Fotoğraf 40. Galeri katına çıkışı sağlayan giriş (Eylül 2021)

Fotoğraf 41. Galeri katı merdivenleri (Eylül 2021)

Harime girişin sağlandığı kuzey duvarının alt katında girişin her iki yanında, yerden yükseltilmiş mekânlar oluşturulmuştur. Üst katta ise yanlarda kadınlar mahfili ortada daha geniş ve yüksek tutulmuş hünkâr mahfili yer alır.

Fotoğraf 42. Kuzey duvarı genel görünümü (Eylül 2021)

İbadet mekanının aydınlatması harim duvarlarında bulunan üç sıra pencere ve kubbe kasnağındaki yirmi dört adet pencere ile sağlanmaktadır. Alt sıra pencereleri, kuzey duvarda iki, diğer duvarlarda dörder tanedir. Toplamda ön dört adettir.

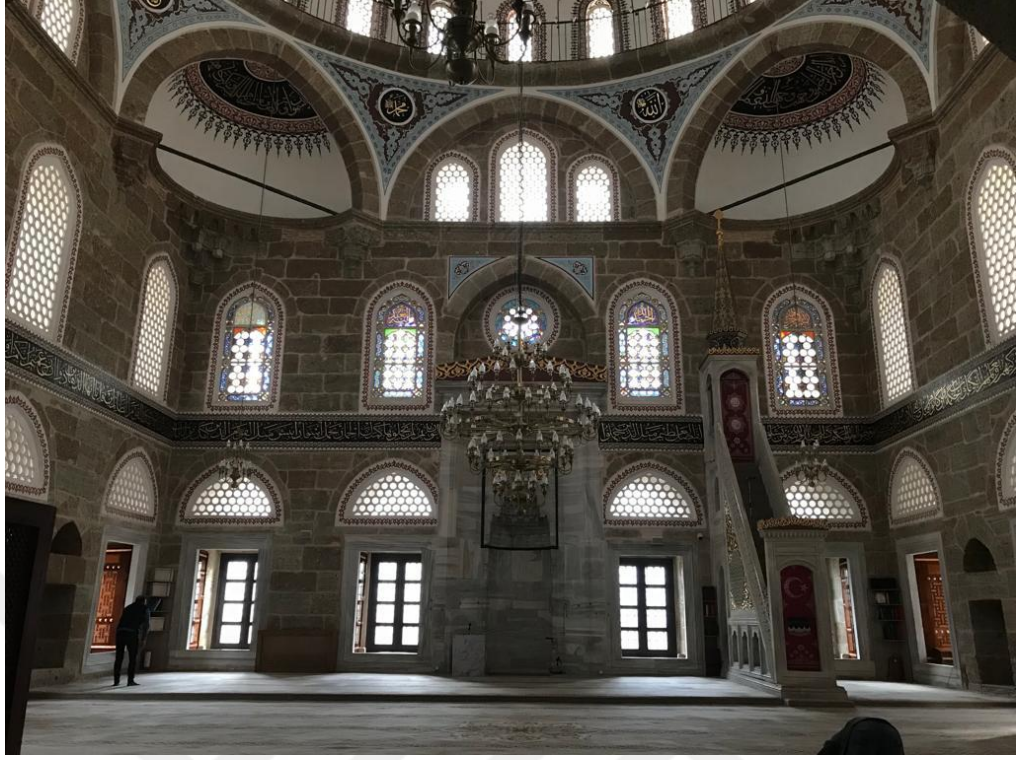
Üst sıradaki pencereler alt sıradakilerle aynı ekseninde yer almaktadır. Doğu ve güney duvarda dörder tane olan bu pencerelerin sayısı kuzey duvarda üçtür. Güney duvarda, mihrabın üzerindeki dairesel formlu pencere ile toplam sayısı on altıdır.

Fotoğraf 43. Doğu duvarı genel görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 44. Batı duvarı genel görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 45. Güney duvarı genel görünümü (Eylül 2021)

Kubbe kasağındaki pencere sayısı yirmi dördtür. Bu küçük pencereler yuvarlak kemerli, alçı petek şebekelidir.

Fotoğraf 46. Kubbe kasağı pencere detayı (Eylül 2021)

Harimi yüksek kasnaklı büyük bir merkezi kubbe örtmektedir. Kubbeye geçiş mukarnas tezyinatlar üzerinde yer alan tromplarla sağlanmıştır.

Fotoğraf 47. Kubbeye geçişi sağlayan tromp detayı (Eylül 2021)

Mihrap, minber ve vaaz kürsüsü mermerdendir. Mihrap nişi beş köşelidir ve dokuz sıra mukarnaslı kavsaraya sahiptir. Mukarnaslı kavsaranın sağında ve solunda altın yaldızlı rozetler yer alır ve mihrabın taç kısmı altın yaldızlı palmet dizisi tepelikle sonlandırılmıştır.

Fotoğraf 48. Mermer mihrap (Eylül 2021)

Dört ayak üzerine sivri kemerlerle oturmuş vaaz kürsüsü, ajurlu olarak işlenmiş geometrik süslemelere sahiptir. Kürsüye sonradan eklenen ahşap merdivenle çıkış sağlanmaktadır.

Fotoğraf 49. Vaaz kürsüsü (Eylül 2021)

Minberi oldukça özenli bir düzenlemeye sahiptir. Süpürgelik kısmında dekoratif kemerli üç açıklık mevcuttur. Aynalık kısmında ajurlu büyük bir dairesel form içerisinde geometrik kompozisyon mevcuttur. Etrafı altın yaldızlı bitkisel motiflerle süslenmiştir. Merdiven korkulukları yine ajurlu geometrik formdadır. Yüksek sivri kemerli kürsü kaidesi mevcuttur. Köşk kısmına dekoratif bir kemerle çıkılmıştır. Köşkün üzeri ise kalemişi süslemeli konik bir külahla sonlandırılmıştır.

Fotoğraf 50. Minber genel görünümü (Eylül 2021)

3.3.2.2. Çeşme

Çeşme arka avlunun güneybatı cephesinde duvara bitişik sokağa bakar vaziyettedir. Üç kısımlı çeşmenin biri yolcular için diğer ikisi de hayvanlar içindir. Yolcu çeşmesi kesme taş malzemeli, sivri kemerlidir. Çeşmenin sekizgen kasmağa oturan kubbeli su haznesi hemen arkasında yer almaktadır. Diğer iki çeşme ise moloz taş duvarın içerisine tuğla kemerlerle niş açıklığı yapılarak oluşturulmuştur.

Fotoğraf 51. Çeşmelerin genel görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 52. Yolcu çeşmesi (Eylül 2021)

3.3.2.3. Şadırvan

Şadırvan onikigen planlıdır. Caminin giriş ekseninde avlunun ortasında yer almaktadır.

Şadırvan, mukarnas başlıklı sütunlar üzerinde kırmızı-beyaz almalı düzenli mermer yuvarlak kemerlerle birbirine bağlanan ve her cephede muslukların bulunduğu mermer ajur şebekeli geometrik süslemeden oluşan bir cephe düzenlemesine sahiptir (Aktuğ, 1990: 12).

Geniş saçaklı çatısı kurşun kaplamadır ve üzerinde alem bulunur.

Fotoğraf 53. Şadırvan genel görünümü (Eylül 2021)

3.3.2.4. Sıbyan Mektebi

Cami avlusunun kuzeyinde bulunmaktadır. Kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Sokağa bakan batı cephesi kesme taş malzemeli, diğer cepheleri moloz taş malzemelidir. İç mekanı dikdörtgen bir sofadır. Giriş mekanı ahşap direklerle desteklenmiş bir revakla genişletilmiştir. Küçük bir avlusu vardır. Avluya giriş batı cephedeki basık kemerli taç kapıdan sağlanmaktadır. Doğu ve batı cephelerde dörder tane olmak üzere toplam sekiz penceresidir. Kuzey cephesi masiftir ve kuzeybatı köşesi pahlanarak mukarnasla hareketlendirilmiştir.

Günümüzde kız kuran kursu olarak hizmet vermektedir.

Fotoğraf 54. Sıbyan mektebi batı cepheden görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 55. Sıbyan mektebi doğu cepheden görünümü (Eylöl 2021)

Fotoğraf 56. Sıbyan mektebi kuzey cepheden görünümü (Eylöl 2021)

Fotoğraf 57. Batı cephe taç kapısı (Eylül 2021)

Fotoğraf 58. Sıbyan mektebi güney cephe giriş bölümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 59. Sıbyan mektebi avlu içi görünümü (Eylül 2021)

3.3.2.5. Hamam

Caminin kuzeybatısında yer almaktadır. Çifte hamam olarak inşa edilmiştir. Bugün oldukça harap durumdadır. Moloz taş ve tuğla malzemeli olduğu görülmektedir.

Harap olan hamamın sıcaklık ve soğukluk bölümlerinin batı duvar kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir. Kalıntılara bakacak olursak; soğukluk dört köşeden tromplarla kubbeye geçiş sağlanarak örtülmüştür. Soğukluk bölümünden sıcaklık bölümüne ise taş kemerli küçük bir kapı aralığından geçilmektedir. Sıcaklık kısmından bir adet kurna dışında günümüze bir şey ulaşamamıştır. Duvarların ince ve muhtemelen çatısının ahşap olması sebebiyle soyunmalık kısmı hamamın en erken yok olan bölümü olmuştur (Ülgen, 1942: 243).

Fotoğraf 60. Hamam kalıntısı soğukluk bölümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 61. Hamam kalıntısı sıcaklık bölümü (Eylül 2021)

3.3.3. Bahçecik Amerikan Koleji - Bitinya Lisesi

Bahçecik Amerikan Koleji (Harita 4/3) Kocaeli'nin Başıskele ilçesinde, Bahçecik semtinde yer almaktadır. Denizden yaklaşık 5 km uzaklıkta ve yaklaşık 300 m yükseklikte bir tepede, İzmit Körfezi'nin güneyinde bulunmaktadır.

Asıl adı Chambers Hall binasıdır. Amerika'nın en büyük Protestan misyoner teşkilatlarından biri olan ve Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Ermenistan'ın kolonisi olan Bahçecik'te (Bardizag) Amerika'nın en büyük Protestan misyoner teşkilatlarından biri olan American Board örgütün kurduğu Bitinya Lisesi'nin ayakta kalan üç yapısından biridir (Acaralıoğlu, 2014: 30).

Okulun herhangi bir inşa kitabesi yoktur. İstanbul'daki Amerikan misyonerlerince yayınlanan 26 Haziran 1912 tarihli "The Orient" gazetesinde yapının 1906 yılında inşa edildiği yazmaktadır. Binaya, 22 yıl Bitinya Lisesi müdürlüğü yapan Robert Chambers anısına "Chambers Hall" adı verilmiştir (Acaralıoğlu, 2014: 30).

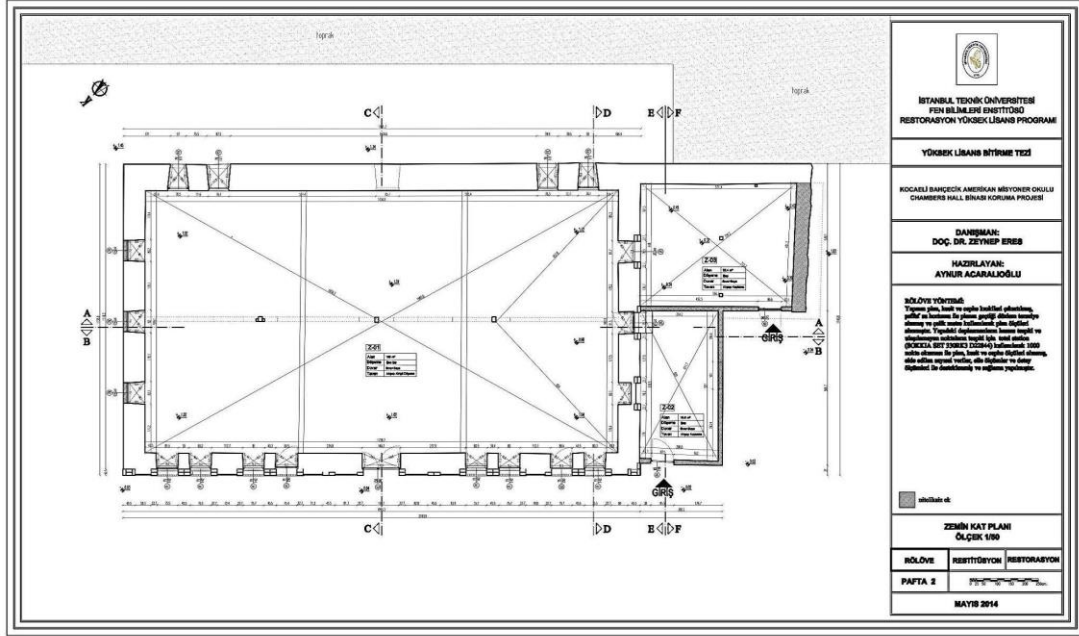
Fotoğraf 62. Bahçecik Amerikan Koleji genel görünüm

(www.kocaelitarihi.com/places/medrese-kalintisi, 2 Ekim 2021 tarihinde erişildi).

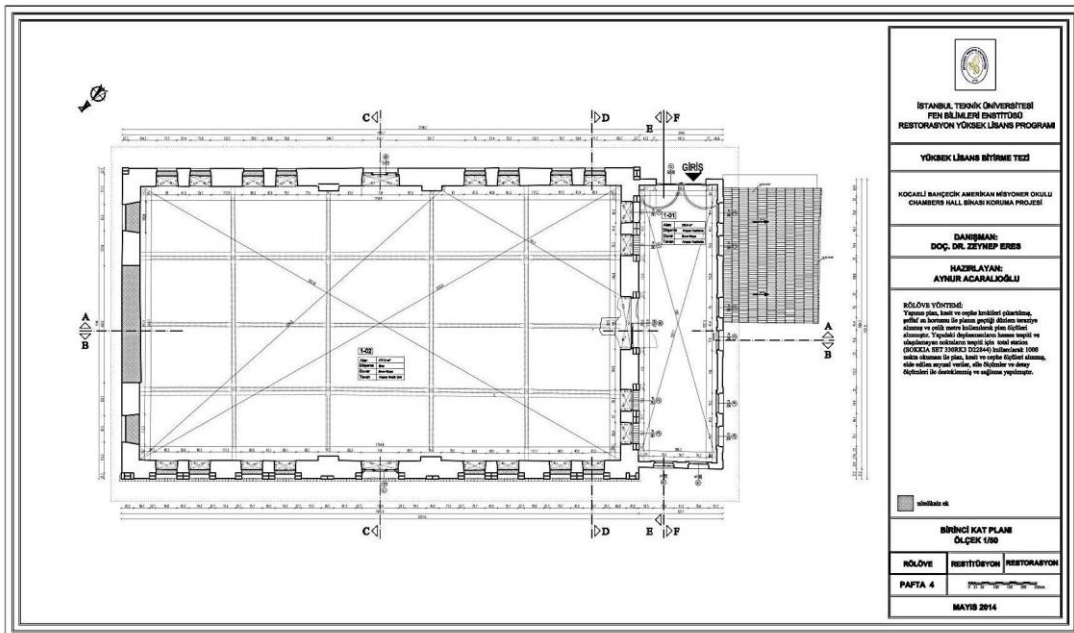
Binanın üst katının salon, alt katının ise spor salonu ve okuma odası olarak yapıldığı düşünülmektedir. Murat Bayram ve Süleyman Pekin tarafından hazırlanan "Bahçecik Tarihi" başlıklı çalışmada, binanın üst katının Amerikan Protestan Kilisesi, alt katının ise farklı amaçlarla okul etkinlikleri için kullanıldığı söylenmektedir.

27 Mayıs 1915'te İskân Kanunu'yla Bahçecik Ermenileri bölgeden gönderilmiştir. Sonrasında Bitinya Lisesi kapatılmış ve okul işlevsiz hale gelmiştir.

Yapı, zemin +1 katlı, kuzeydoğu-güneybatı yönünde dikdörtgen planlıdır. Katlar arasında iç bağlantı yoktur. Zemin kata kuzeybatıdan, birinci kata ise güneydoğudan girilmektedir.

Plan 2. Zemin Kat Planı (Acarlıoğlu, 2014)

Plan 3. Birinci Kat Planı (Acarlıoğlu, 2014)

İki ana mekandan oluşmaktadır. Bu ana mekanlar yığma taş duvarlıdır. Güneybatı yönünde ahşap karkas duvarlı bir giriş mekanı yer almaktadır. Bu mekanın

etrafı sonradan briket duvarla çevrilmiştir. Sonradan eklenen bu alan özgün yapı kütesinin dışına taşarak tek katlı bir kütle olarak gözükmektedir.

Yapının üstü ahşap kırma çatıyla örtülüdür. Güneybatı yönüne sonradan eklenen bölümün de çatısı tek yönde eğimli ahşap çatıdır. Her iki çatının da üzeri Marsilya kiremitleriyle örtülüdür.

Cepheler

Kuzeybatı cephesi yapının en hareketli bölümüdür. İki katlı bir görüntü sergiler. Batı taraftaki bölümü oluşturan tek katlı briket duvarlı bölüm sonradan eklenen kısımdır.

En öndeki kademede zemin ve birinci kat cephe düzeni aynıdır. Cephe duvarı pembe sıvalıdır. Zemin kat ve birinci kat testere dişi tuğla düzenlemesiyle ince bir silme şeklinde birbirinden ayrılmıştır. Cephe köşeleri ve pencere detayları tuğla işçiliğiyle sarılarak vurgulanmıştır. Cephede sivri kemerli ikiz pencere düzenlemesi görülmektedir. Alt sırada sekiz pencere, üst sırada on bir pencere yer almaktadır. Zemin katın orta aksında kapı girişi yer almaktadır. Metal kapı girişinin hemen üstündeki birinci kat penceresi diğer pencerelerden ayrı olarak kapı ile benzer bir simetri oluşturmaktadır. Sonradan kapatılan briket duvarlı bölümde de bir kapı girişi yer almaktadır.

Fotoğraf 63. Kuzeybatı cephesi (www.kocaelitarihi.com/places/medrese-kalintisi, 2 Ekim 2021 tarihinde erişildi).

Kuzeydoğu cephesi mevcut durumda yapının en sade cephesidir. Cephenin doğu ve batı köşeleri yukarıdan aşağıya ince bir hatta tuğla dizisiyle vurgulanmıştır. Orta aksta yerden yaklaşık iki metre yükseklikte tuğla örgünün kopmuş olduğu görülmektedir. Bu tuğla örgülü alanda kemerli bir açıklığın izi bulunmaktadır. Bu iz yapının özgün durumdaki halinde sahip olduğu apsis çıkıntısına aittir. Apsis izinin her iki tarafında sivri kemerli yüksek nişler bulunmaktadır. Bu nişler özgün durumdaki pencere açıklıklarına aittir.

Fotoğraf 64. Kuzeydoğu cephesi (Eylül 2021)

Güneydoğu cephesi de tıpkı kuzeydoğu cephesi gibi sade bir görüntüye sahiptir. Normalde iki katlı bir görüntüye sahip olan cephenin zemin katı yabani otlar ve toprak dolgunun yükselmesiyle kot seviyesinin altında kalmıştır. Cephenin batısındaki kısım birinci kata ulaşımı sağlayan bölümdür ve cephe yüzeyinin yaklaşık 40 cm gerisindedir. Cephe yüzeyi genel olarak düz renksiz sıva ile kaplıdır. Birinci kat sırasında toplamda 9 pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencere açıklıklarının sekizi sivri kemerli formda çift pencere düzenlemesine sahiptir. Orta aksta bulunan pencere daha geniş tasarlanmış tekli pencere düzenindedir.

Batı taraftaki kademede birinci kata ulaşımı sağlayan özgün çift kanatlı ahşap kapı yer almaktadır. Kapı girişine basamakla ulaşım sağlanmaktadır ancak zeminin toprak dolgusu zamanla yükseldiği için bu merdiven basamakları görünürlüğünü ve işlevini yitirmiştir. Kapı girişinin doğusunda bulunan 40 cm lik derinlik tuğla sırasıyla profillendirilmiştir.

Fotoğraf 65. Güneydoğu cephesi (Eylül 2021)

Güneybatı cephesi, iki katlı bir görünümündedir. Önde yer alan kısım, yapıya sonradan eklenmiş briket duvarlı tek katlı yapıdan oluşmaktadır. Özgün kütleinin cephe yüzeyi pembe boyalıdır. Sonradan eklenen tek katlı yapının duvarları zeminden belli bir

yüksekliğe kadar moloz taş, sonrası ise çatı katına kadar briket duvarlıdır. Üzeri eğimli bir çatı ile sonlanmaktadır.

Eklenti yapı gerisindeki özgün kütle ise kuzey ve güney yönden ahşap profillerle sınırlandırılmıştır. Birinci kat hizasında sivri kemerli, altı adet yüksek pencere açıklığı mevcuttur. Bunlar diğer cephelerde olduğu gibi çiftli pencere düzenlemesindedir. Pencere detayları ahşap malzemeyle belirginleştirilmiştir.

Fotoğraf 66. Güneybatı cephesi (Eylül 2021)

İç Mekân

Zemin kata giriş, özgün formundayken kuzeybatı cephede bulunan metal kapıdan sağlanmaktadır. Ancak günümüzde zemin kata giriş, sonradan eklenen briket duvarlı tek katlı mekan içerisinden oluşturulmuştur.

Fotoğraf 67. Sonradan eklenen tek katlı mekanın iç görüntüsü (Eylül 2021)

Fotoğraf 68. Zemin Kata Girişi Sağlayan Güncel Kapı (Eylül 2021)

Zemin kat geniş bir salon formundadır. Tavanı üstten kirişlemeli ahşap formdadır. Salonun ortasında tavanı destekleyen tek sıra halinde altı adet ahşap direk yer almaktadır. Duvarlar boyasız halde oldukça bakımsız durumdadır. Kuzeydoğu duvarında yer alan pencere açıklıkları tuğla örgüyle kapatılmıştır.

Fotoğraf 69. Zemin kat kuzeydoğu yönüne bakış (Eylül 2021)

Fotoğraf 70. Zemin kat güneybatı yönüne bakış (Eylül 2021)

Birinci kata çıkış güneydoğu cephesinden çift kanatlı ahşap bir kapı ile sağlanmaktadır. Kapıdan giriş yaptıktan sonra bizi salona girmeden önce bir hazırlık mekanını karşılamaktadır. Harabe durumdaki bu alan yüksek sivri kemerli pencerelerle son derece iyi aydınlatılmış vaziyettedir. Hemen bu mekandan salon kısmına açılan genişçe bir kapıya mekana giriş yapılmaktadır. Salona girişi sağlayan kapı oldukça yüksek, beşik kemerli bir düzeneğe sahiptir. Alınlık kısmı ahşap silmelerle 5 parçaya bölünerek dekoratif bir düzenleme sağlanmıştır.

Fotoğraf 71. Birinci kat giriş kapısı (Eylül 2021)

Fotoğraf 72. Birinci kat hazırlık mekânı (Eylül 2021)

Fotoğraf 73. Birinci kat salonuna girişı sağlayan kapı (Eylöl 2021)

Birinci kat salonu dikdörtgen formda geniş bir alana sahiptir. Duvarlarında bulunan sivri kemerli pencere açıklıkları mekanın aydınlatılmasını sağlamaktadır. Tavan örtüsü ahşaptır. Kıрма çatıyla örtölü ahşap tavanın iskeleti açıktadır. Kuzeydoğu duvarında bulunan apsinin yığma taşla doldurulup kapatıldığı kemerli alan ve her iki yanında bulunan sonradan kapatılmış sivri kemerli pencere düzenlemesi rahatça görölmektedir. Duvar yüzeyleri sadedir ve sıva dökölmeleri vardır. Kuzeydoğu duvarında kim tarafından yapıldığı belli olmayan yakın zamana tarihli, mavi zemin

üzerine ağızlarında kırmızı barış işareti tutan beyaz güvercin tasvirleri yer almaktadır. Apsis kalıntısı üzerinde sonradan üzeri kapatılmış yuvarlak bir pencere açıklığı olduğu görülmektedir.

Fotoğraf 74. Birinci kat iç mekan görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 75. Birinci kat kuzeydoğu duvarına bakış (Eylül 2021)

3.3.4. Servetiye Karşı Köyü Taş Camii

Servetiye Karşı Köyü Taş Camii (Harita 4/4), Kocaeli'nin Başiskele ilçesinde Servetiye Karşı Köyü mevkiinde, eğimli bir patika yolla ulaşılan arazinin üzerinde yer almaktadır. İsmi bulduğu köyün adından ve yapı malzemesi olan taştan almıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Batum'dan getirilerek bölgeye yerleştirilen Müslüman muhacirler tarafından 1885 yılında inşa edilmiştir (Başiskele Kaymakamlığı, www.basiskelegezi.com, 16 Kasım 2021 tarihinde erişildi).

Yapı, kare planlı ve tek katlıdır. Duvarlar moloz taş malzemelidir. Üst örtü ahşap kırma çatı, üzeri kiremit kaplıdır. Pek fazla süslemenin görülmediği eser mimari formuyla bölgenin karakteristik özelliğini taşımaktadır. Cami, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından 2017 yılında aslına uygun olarak kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir.

Caminin günümüze ulaşan özgün bir kitabesi yoktur. Minare kaidesi üzerine sonradan yerleştirilmiş 1885 tarihli mermer bir kitabe levhası vardır.

Fotoğraf 76. Servetiye Köyü Taş Camii genel görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 77. Minare kaidesindeki mermer kitabe (Eylül 2021)

Cepheler

Kuzey cephe yapının ana girişinin olduğu cephedir. Duvar moloz taşlardan oluşturulmuş cephenin kuzeybatı köşesi kesme taşla sınırlandırılmıştır. Cephe yüzeyinde iki adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Alt sırada doğrudan harim bölümünü aydınlatan, üst sırada ise mahfil bölümünü aydınlatan pencere yer almaktadır. Pencereleler basık kemerli olarak düzenlenmiştir. Pencere detayları kesme taşla sarılarak belirginleştirilmiştir. Cephenin orta aksında çift kanatlı ahşap harim kapısı bulunmaktadır. Kapı basık kemerlidir ve detayları kesme taş malzeme ile sınırlandırılmıştır. Kapının üstünde ahşap, üzeri kiremit örtülü sundurma bir çatı yer almaktadır. Cephenin doğu köşesinde ise minare yer alır.

Fotoğraf 78. Kuzey cephe görünümü (Eylül 2021)

Yapının doğu cephesi en çok pencerenin bulunduğu alandır. Tamamen moloz taş malzemeli cephenin kuzey ve güney köşeleri kesme taş malzemeyle sınırlandırılmıştır. Alt sırada yan yana üç adet pencere açıklığı yer almaktadır. Bu pencereler doğrudan harim bölümünü aydınlatmaktadırlar. Üst sırada kuzey doğu köşede bir adet pencere açıklığı yer almaktadır. Bu pencere de mahfil katını aydınlatmaktadır. Pencereler basık kemerli ve etrafı kesme taş malzemelelidir.

Fotoğraf 79. Doğu cephesi görünümü (Eylül 2021)

Güney cephe de diğer cepheler gibi moloz taş malzeme ile düzenlenmiştir. Cephe yüzeyinde dışa taşkın bir mihrap çıkıntısı yoktur. Toplamda iki pencere açıklığı mevcuttur. Bunlardan alt sırada olanı daha geniş ve yüksek, üst sırada olanı ise küçüktür. Her iki pencere de basık kemerli ve etrafı kesme taş malzeme ile düzenlenmiştir. Cephenin doğu ve batı köşesi kesme taş malzeme ile sınırlandırılmıştır.

Fotoğraf 80. Güney cephe görünümü (Eylül 2021)

Yapının batı cephesi ise en masif bölümüdür. Yüzey tamamen moloz taş düzenlemelidir. Cephe üzerinde yalnızca bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Duvarın güney köşesinde bulunan bu pencere basık kemerli ve etrafı kesme taş malzeme ile sınırlandırılmıştır.

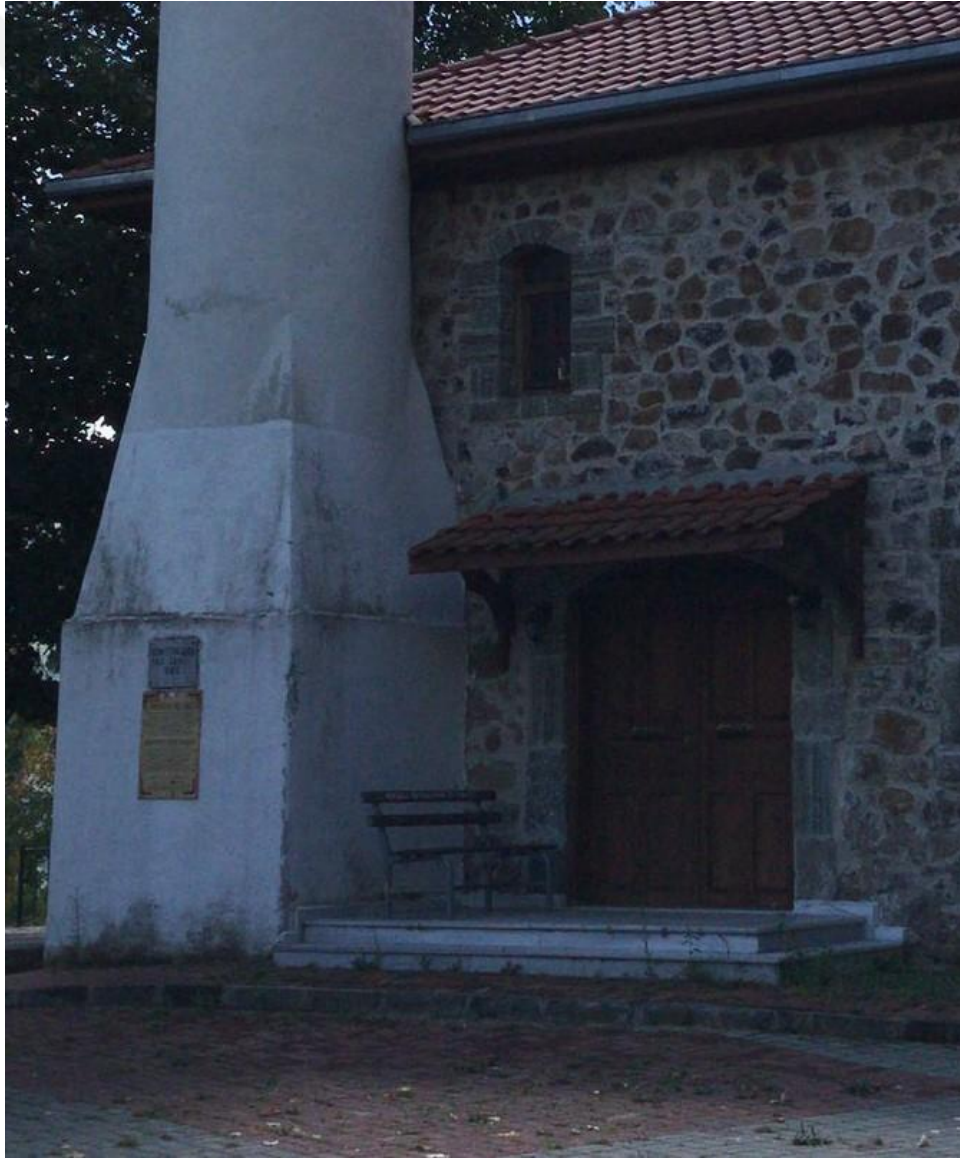
Fotoğraf 81. Batı cephe görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 82. Batı cephe penceresi (Eylül 2021)

Caminin özgün minaresi, geçirdiği deprem sonucunda ağır hasar görmüştür. Daha sonra yıkılan minare, yerel halk tarafından kendi imkânlarıyla onarılmak istenmiş ve 1958 yılında Salim Usta tarafından yeniden yapılmıştır (Başiskele Kaymakamlığı, basiskelegezi.com).

Minare caminin kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Tamamen taş malzemeden inşa edilmiş minare beyaz sıva ile kaplanmıştır. Silindirik gövdeli, tek şerefelidir. Minare kaidesi kare bir kütleden oluşur, silindirik gövdeye geçiş pahlanmış üçgen formlu köşelerle sağlanmıştır. Şerefe metal korkuluklarla çevrilmiştir. Tek kapı açıklığı bulunan peteğin üzeri konik külahla örtülerek minare sonlandırılmıştır. Külahın üzerinde alem bulunmaktadır.

Fotoğraf 83. Minare kaidesi (Eylül 2021)

Fotoğraf 84. Minare gövdesi (Eylül 2021)

Fotoğraf 85. Minare şerefesi ve külahı (Eylül 2021)

İç Mekân

Caminin harim bölümü oldukça sadedir. Duvarlar beyaz sıva ile kaplıdır. Mekânın yükü beden duvarları üzerine oturmuştur. Tavanı ahşap kaplama ve maksure kubbe ile örtülüdür. Harimin kuzey bölümünde kadınlar mahfili olarak kullanılan tamamen ahşap malzemeli galeri katı mevcuttur. Mahfil katı iki ahşap direk üzerine oturtulmuştur. Galeri katına çıkış ahşap merdivenlerle sağlanmaktadır.

İç mekânın tek süslemeli alanı maksure kubbesidir. Kubbe yüzeyi mavi, yeşil ve toprak rengi tonlarında kalemişi süslemeli bitkisel formda bezenmiştir.

Fotoğraf 86. Harim bölümü genel görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 87. Ahşap mahfil katı (Eylül 2021)

Fotoğraf 88. Kadınlar mahfili görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 89. Mahfil katından harim görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 90. Kubbe içi süsleme detayı (Eylül 2021)

Caminin mihrabı tamamen beyaz sıvalı olup herhangi bir süsleme detayı bulunmamaktadır. Mihrap nişi üzerinde bir alınlık açıklığı mevcuttur. Mihrabın ana hatları dikdörtgen formda olup duvar yüzeyinden kabartılmıştır.

Fotoğraf 91. Mihrap görünümü (Eylül 2021)

Harimde bağımsız bir vaaz kürsüsü yoktur. İç mekanın güneydoğu köşesinde yerden yaklaşık 30 cm yükseltilerek vaaz kürsüsü işlevi için bir mekan oluşturulmuştur. Oluşturulan bu mekan ahşap korkuluklarla iki yandan çevrilmiştir.

Fotoğraf 92. Vaaz kürsüsü (Eylül 2021)

Harimin güneybatı köşesinde minberi yer almaktadır. Tamamen ahşap malzemeli olan minberi, süslemeden uzak sade bir görüntüdedir. Aynalık ve süpürgelik kısımları sağır düz formdadır. Merdiven girişindeki taç kapısı dekoratif kaş kemerlidir. Kemer üzerindeki taç bölümünde ise on bir kollu ahşap tasarım mevcuttur. Minberin köşk bölümü üç yandan kaş kemerli açıklıklara sahiptir. Köşkün üzeri ahşap konik bir külâh ve onun üzerinde alemle sonlanmaktadır.

Fotoğraf 93. Ahşap minber (Eylül 2021)

3.3.5. Dikilitaş – Obelisk (Gaius Cassius Philis Mezar Anıtı)

İznik'in 5.5 kilometre kuzeybatısında, Erbeyli kasabasında yer alan Obelisk (Harita 4/5), M.S. 2. yüzyıla tarihlenmektedir. Halk arasında Dikilitaş, Nişantaşı ve Beştaş olarak da bilinmektedir. Günümüzde bir tarım arazisi içinde, ağaçlık bir alanda; Roma İmparatorluğu Dönemi'nde ise Nikomedia' (İzmit) dan Nikaia' (İznik) ya giden yol güzergahı üzerinde yer almaktadır (Çalışkan, 2019: 124) .

Fotoğraf 94. Obelisk genel görünümü (Eylül 2021)

12 m. yüksekliğindeki obelisk, Anadolu'daki dikme anıt mezar yapılarındandır. Kaidesi üç basamaklı bir düzenleme üzerinde 3 m yüksekliğinde 2 m. genişliğindedir.

Fotoğraf 95. Obeliskin üç basamak üzerine oturan kaidesi (Eylül 2021)

Kaidenin altındaki basamağın dört köşesinde aslan ayağı kabartması yer almaktadır. Özgün yapısında dört köşesinde yer alan kabartmaların üçü günümüze ulaşabilmiştir.

Fotoğraf 96. Aslan ayağı kabartması (doğu yönündeki) (Eylül 2021)

Fotoğraf 97. Aslan ayağı kabartması (batı yönündeki) (Eylül 2021)

Kaide üzerinde, yukarıya doğru yükselen beş adet üçgen pramidal mermer blok sıralanmıştır. Bu mermer bloklar metal kamalarla birbirine sabitlenmiştir. Beşinci mermer bloğun üzerinde metal bir kamanın oturacağı boşluk bulunmaktadır. Bu bulgudan yola çıkılarak beşinci bloğun üzerinde başka bir blok veya yapı malzemesinin bulunmuş olduğu düşünülebilir.

Fotoğraf 98. Obeliskin beş bloklu görünümü (Eylül 2021)

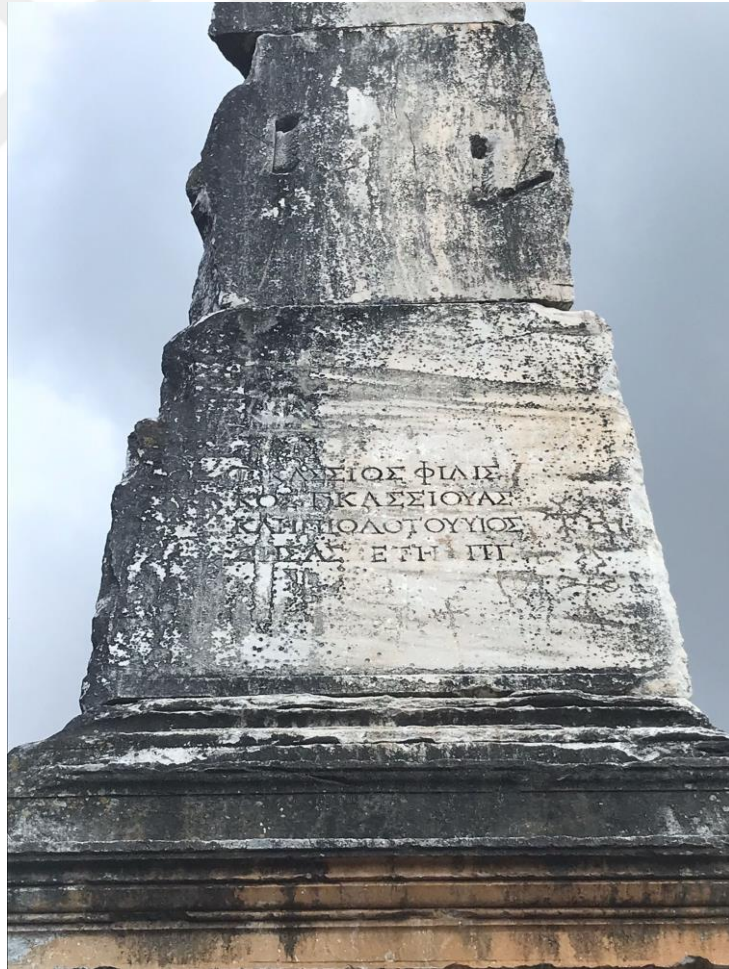
Bloklardan birinci taşın batı cephesinde Yunanca büyük harflerle kitabe yer almaktadır:

Γ ΚΑΣΣΙΟΣ ΦΙΛΙΣΚΟΣ Γ ΚΑΣΣΙΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΔΟΤΟΥ ΥΙΟΣ ΖΗΣΑΣ ΕΤΗ ΠΓ
(= Γ. Κάσσιος Φιλίσκος, Γ. Κασσίου Ασκληπιοδότου υἱός, ζήσας ἔτη πγ') yazmaktadır (Şahin, 2003: 21).

Metnin Türkçe çevirisi ise şu şekildedir:

“Gaius Cassius Akslepiodotos’un oğlu, 83 yıl yaşayan Gaius Cassius Philis (burada yatıyor).” (Şahin, 2003: 21).

Kitabe metninden mezar anıtının Gaius Cassius Philis’e ait olduğu anlaşılmaktadır. Nikaia kentinin varlıklı ailelerinden olan Cassius ailesinin, Nikaia şehir surlarının belirli bir bölümünün yapımına da destek verdiği, şehirde yer alan bir çok yazıtta belirtilmiştir (Şahin, 2003: 21).

Fotoğraf 99. Batı cephede yer alan yunanca kitabe metni (Eylül 2021)

İznik'te, tıpkı Mısır'daki mezar anıtı olarak kullanılan obeliskler, Mısır'daki güneş tanrılarına adanan obeliskler gibi pek çok dikilitaşın yer aldığı yazılı kaynaklarca bilinmektedir ancak bunlar günümüze ulaşamamıştır (Eyice, 1988: 192).

Anıtın batı cephe kaidesinde belli belirsiz kazınmış farklı tipte haç motifleri yer almaktadır. Nikaia şehri özellikle M.S. 4. yüzyılda Hristiyanlık dünyası için son derece öneme sahipti. Nikomedia'dan geçen hac yolunun Nikeia'ya bağlandığı bu noktada yer alması sebebiyle obelisk ayrı bir önem arz ediyordu. Bu durum 4. Yüzyılda buradan geçen hacıların bu haç motiflerini kazınmış olabileceklerini düşündürülebilir.

Fotoğraf 100. Kaide yüzeyinde yer alan haç motiflerinden izler (Eylül 2021)

3.3.6. Merdivenli Kaya (Sunak Alanı)

Merdivenli Kaya (Harita 4/6) İznik'in Elbeyli Köyü, Hasbekli mevkiinde Çam Kuru Tepesi'nin güneybatı yamacında yer almaktadır. Merdiven toplam 15 basamaktan oluşarak kuzeydoğu yönünde yükselmektedir. Basamaklar ortalama 30 santimetre civarındandır. Merdivenlerin sonunda kaçak kazı nedeniyle ağır hasar gören cenaze törenlerinin yapıldığı bir sunak alanı bulunmaktadır. 16.11.1992 gün ve 2811 sayılı kararla, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından birinci derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiştir (Ermiş, 2009: 352).

Fotoğraf 101. Merdivenli kaya genel görünüm (Eylül 2021)

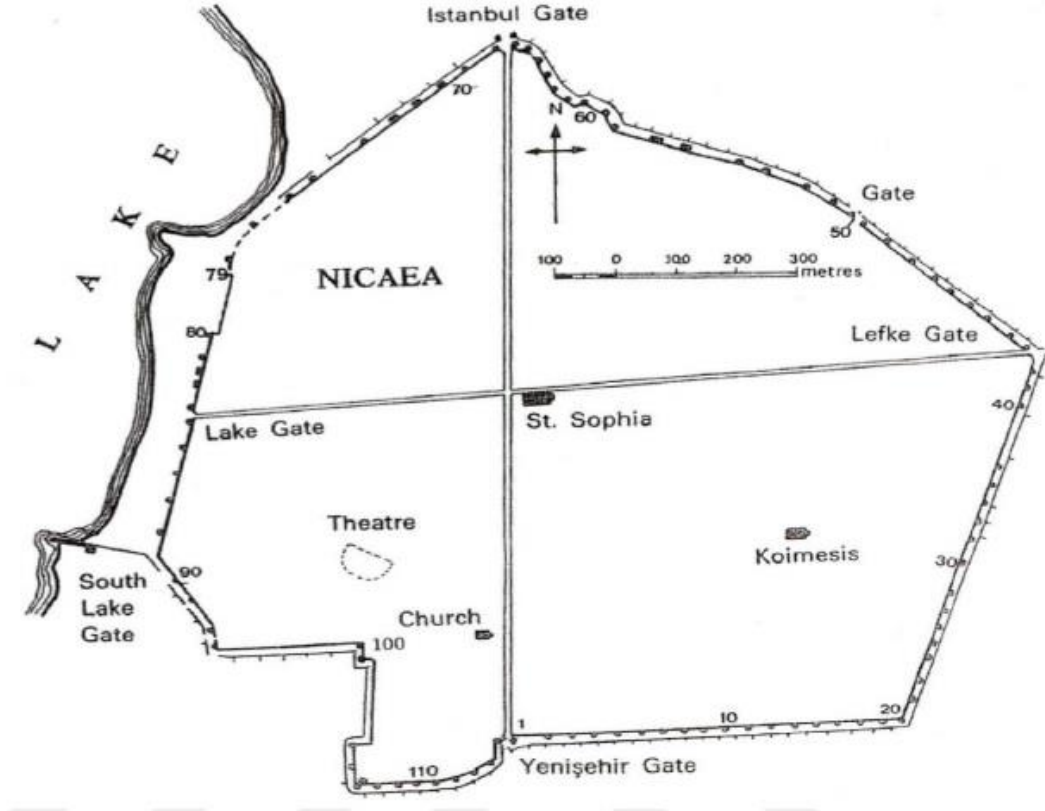
Fotoğraf 102. Merdivenli kaya basamak detayları (Eylül 2021)

Fotoğraf 103. Basamak detayları önden görünüm (Eylül 2021)

3.3.7. İznik Kent Surları

İznik surları (Harita 4/7) pek çok hasar görmesine rağmen büyük ölçüde ayakta kalarak günümüze kadar ulaşmıştır. Kenti çepeçevre kuşatan surların yaklaşık uzunluğu 5 km'dir (Foss, 2004: 250).

Plan 4. İznik kent surları planı (Ermiş, 2011)

Kent, etrafını saran surlarla binlerce yıllık kesintisiz yaşamı beraberinde taşır. Bu surlar, her tarihi dönemde olduğu gibi bugün de kentin fiziki ve tarihi çevresini belirlemektedir. Sur duvarlarında kullanılan ana malzeme moloz taş ve tuğladır. Surların yüksekliği 9 metre olup kalınlığı 4 metredir. Surlarda yarım daire şekilli 80 kule bulunmaktadır. Bu kulelerin yükseklikleri yaklaşık 13 metreyi bulmaktadır (Foss, 2004: 250).

Fotoğraf 104. İznik kent surlarından görünüm (Eylül 2021)

Fotoğraf 105. İznik kent surlarından burç görünümü (Eylül 2021)

İznik kent surları ilk olarak Helenistik dönemde oluşum göstermiştir. Coğrafyacı Strabon'un aktardıklarına göre surların uzunluğu 16 stadion (yaklaşık 3000 m.)'dur ve kenti çepeçevre sarmaktadır (Strabon, 2000: 60). "Pax Romana" olarak adlandırılan, Roma İmparatorluğunun yüzyıllar boyu süren barış döneminde, diğer tüm Roma kentlerinde olduğu gibi İznik kent surları da önemini yitirmiş ve sur duvarlarının taşları sökülerek yeni yapıların inşasında ve onarımında kullanılmıştır. Bu nedenle surların Helenistik dönemdeki yapısından günümüze bir iz ulaşamamıştır (Şahin, 2004: 3-23; Foss, 2004: 250). 3. yy'ın ortalarında başlayan Germen, Got ve Pers istilaları ile barış dönemi sona ermiş ve kentte savunma sistemi olmadığından Gotlar kente kolayca girmiştir. Bunun neticesinde savunma sistemine olan ihtiyaç yeniden gündeme gelmiş; yeni surların inşası imparator Gallianus Dönemi'nde (253-260) başlamıştır (Şahin, 1987:1 ; Foss, 2004: 250).

Ortaçağ Bizans Dönemi'nde ise surların ilk kapsamlı onarımı ve düzenlemesi 8. yy.'da Arap saldırıları sonucunda gerçekleşmiştir. Bu dönemde surlara artık tuğlanın yanı sıra devşirme blok taşlar da eklenerek dayanıklılığı arttırılmaya çalışılmıştır (Foss, 2004: 252-253). Kent surlarının baştan aşağı yenilendiği dönem, 13. yy.'da İznik'in Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olduğu zamandır. Bu dönemde mevcut surun yaklaşık 15 m. uzağına 3-4 m. yükseklikte ön surlar inşa edilmiş ve çok sayıda burç takviyesi yapılmıştır (Foss, 2004: 259; Ermiş, 2009: 286).

Fotoğraf 106. Bizans Dönemi'nde güçlendirilen duvarlar (Eylül 2021)

İznik kent surları dört ana kapıya sahiptir. Bunlar İstanbul Kapı, Lefke Kapı, Yenişehir Kapı ve Göl Kapı'dır. Göl kapı günümüzde ayakta değilken diğer üç kapı hala ayaktaadır.

İstanbul Kapı

İstanbul Kapı, şehre kuzey yönden giren ve diğer kapılara göre en gösterişli olan kapıdır. Adını, Antik ve Ortaçağda İstanbul giden yol üzerinde bulunmasından almıştır. Sürekli onarımlardan sonra şimdiki şeklini almıştır (Eyice, 1988: 16).

Ön dış kapı ön duvara aittir. Kapı bir sıra moloz, iki sıra tuğladan yapılmıştır. Silindirik koyu renkli granit sütunların demir kirişler ve kuşaklarla birleştirilmesiyle kapı aralıkları, yan ve üst bölmeler oluşturulmuş ve köşe duvarlarına, sövelerin üzerine geniş kemerler yerleştirilmiştir. Üst enine sütunun uçları desteklerle güçlendirilmiş ve dışa dönüktür. Kapının girişinin sağında ve solunda savaş sahnelerini gösteren kabartmalar bulunmaktadır.

Ana kapının yanında sur duvarlarına bağlı bir iç avlu ve güney tarafında İznik'e girişi sağlayan bir iç kapı bulunmaktadır. Bu kapının yüzeyi büyük bir özenle işlenmiştir. Mermer malzeme kullanılan kapının kemerli bir girişi ve bu girişin iki yanında birer niş bulunmaktadır. Bu nişlerde Roma dönemine ait heykellerin bulunduğu düşünülmektedir.

Fotoğraf 107. İstanbul Kapı (dış) (Eylül 2021)

Fotoğraf 108. İstanbul Kapı (iç) (Eylül 2021)

Yenişehir Kapı

Yenişehir Kapısı, şehre güneyden giren kapıdır. Yenişehir yolu üzerinde bulunduğu için bu adla anılmaktadır. Yenişehir Kapısı, kentte meydana gelen saldırılar sırasında kentin savunulmasında her zaman ilk sıralarda yer almış ve bu saldırılardan zarar görmüştür. Saldırıya en açık olan şehir kapısı diğer kapılara göre daha sağlam inşa edilmiştir. Yapının farklı dönemlerde çok sayıda onarım ve ilaveler geçirdiği bilinmektedir (Texier, 2002: 174).

Şehre dışarıdan ilk girişi sağlayan dış kapı, ön duvarla bağlantılıdır. Kapının batı kısmı sur ile birleştirilmiştir. Kapının kemeri tuğladan yapılmıştır. Devşirme malzemeden yapılmış iç kapıya kare bir avludan geçilerek ulaşılır. Mermer bloklar ve devşirme malzemeler bu kapıda kendini yoğun hissettirmektedir.

Fotoğraf 109. Yenişehir Kapı (dış) (Eylül 2021)

Fotoğraf 110. Yenişehir Kapı (iç) (Eylül 2021)

Lefke Kapı

Lefke Kapı, kentin doğusunda bulunmaktadır. Bu kapı, eski adı Lefke olan Osmaneli kentine giden yol üzerinde bulunduğu için bu isimle anılmıştır (Çakmak, 2019: 47).

Kapı, bir zafer takı gibi görünecek şekilde tasarlanmış İstanbul kapısına çok benzemektedir. Dış kapı, iki silindirik kule arasında dikdörtgen şeklindedir. Kapı üzerinde yer alan kemerin içi tamamen doldurulmuştur. Dış kapının sağ tarafında iki adet beyaz mermer kabartma dikkat çekmektedir.

Ana kapı orta kapıdır. Mermer yüzeye sahip orta kapı İstanbul Kapı ile aynı düzenlemededir. Kemerli bir geçiş ve geçişin her iki yanında ikişer niş yer almaktadır.

İç kapı, tuğla bir kemer düzenlemesine sahip yüksek bir giriştir. Günümüzde iç kapının önünde merdiven bulunmaktadır.

Fotoğraf 111. Lefke Kapı (dış) (Eylül 2021)

Fotoğraf 112. Lefke Kapı (orta) (Eylül 2021)

Göl Kapı

Şehrin batısındaki göle baktığı için bu ismi almıştır. Göl Kapısı'ndan ve duvarlarından bir kalıntı kalmamıştır, ancak araştırmalar sırasında kapı üzerinde Claudius Gothicus'un adının yazılı olduğu bir yazıt bulunmuştur. Bilinen bu göl kapısının yanı sıra kentin güneybatı köşesindeki bataklık bir alanda ikinci bir göl kapısı daha vardır ve güney göl kapısı olarak bilinmektedir (Eyice, 1988: 15).

Fotoğraf 113. Göl Kapının bulunduğu alan (Eylül 2021)

3.3.8. Roma Yolu

Roma İmparatorluğu'ndan kalma Nikaia kalıntılarının bir parçası olan Roma Yolu (Harita 4/8), kentin kuzey-güney hattını birbirine bağlayan görülebilen birkaç kalıntıdan biridir. 2006-2007 yıllarında I. Murat Hamamı'nın restorasyonu sırasında gerçekleştirilen temel araştırma kazılarında saptanmıştır. Yakın zamanlarda yapılan İstanbul Kapı araştırma kazılarında Roma yolunun önemli bir kısmı daha keşfedilmiştir. Bu tespit ile İznik şehrinin cardo decumanus (kuzey-güney) hattı tam olarak anlaşılmış olmaktadır. (<https://kulturenvanteri.com/yer/roma-yolu/#16/40.431828/29.720152>, 14 Ekim 2021'de erişildi).

Fotoğraf 114. İstanbul Kapı'da ortaya çıkan roma yolu (Eylül 2021)

3.3.9. İznik Ayasofyası

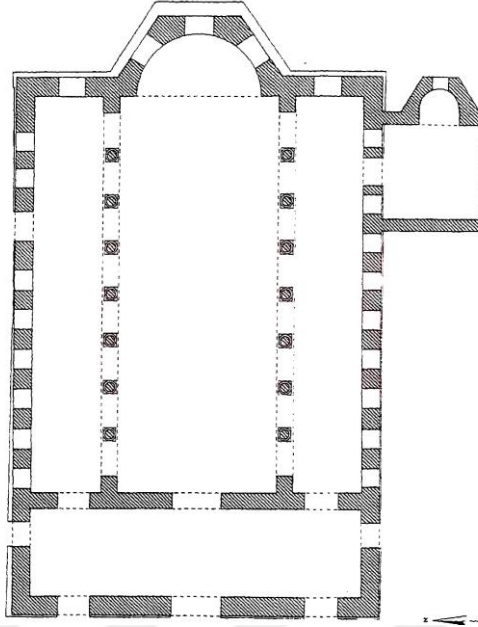
Nikaia Hagia Sophia Kilisesi, Türk Dönemi'nde ise Ayasofya (Orhan) Camii (Harita 4/9) olarak adlandırılan yapı, kentin tam merkezinde, Atatürk caddesi ve Kılıçarslan caddelerinin kesiştiği dört yol kavşağında yer almaktadır. İznik'te inşa edilen ilk ve en büyük kilisedir. Bizans Dönemi'nde kentin mevcut yüzeyinin 2,5 metre altında bulunan kilise, bugün sokak seviyesinden 2,8 metre aşağıdadır (Çakmak 2019: 48).

Genel kabul edilen görüşe göre yapı üç evreli bir değişim süreciyle günümüze ulaşmıştır. İlk inşa ediliş tarihini temsil eden 5 ve 6. yy.'lar birinci evreyi, 1065 depreminden sonra yapıda gerçekleştirilen onarımlar ikinci evreyi, 1331 yılı Osmanlı Hakimiyeti sonrası gerçekleşen değişiklikler ise üçüncü evreyi oluşturmaktadır (Yılmazyaşar, 2009: 364).

Fotoğraf 115. İznik Ayasofya'sı genel görünüm (Eylül 2021)

Yapı esasında, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı, üç nefli bir bazilikadır. Malzeme ve teknik olarak taş- tuğla almalı duvar düzenlemesi hakimdir. Orta ve yan nefler kırma çatı, pastophorion odaları kubbe örtülüdür. Tüm örtü sistemi kiremit kaplıdır.

Plan 5. İznik Ayasofyası planı (Schneider, 1943)

Cepheler

Güney cephede yan nef duvarında 7 adet altta, 4 adet üstte olmak üzere toplamda 11 pencere yer almaktadır. Orta nefin güneye bakan duvarında ise 5 adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Sonradan eklenen mihrap aksının doğusu ve batısında ise birer yuvarlak pencere açıklığı oluşturulmuştur. Pastophorion hücresine karşılık gelen alanda ise altta ve üstte birer tane olmak üzere toplamda 2 pencere yer almaktadır.

Fotoğraf 116. İznik Ayasofyası güney cephe görünümü (Eylül 2021)

Doğu cephenin merkezinde ise öne doğru çıkıntı yapmış 7 cepheli apsis yer almaktadır. Cephe yüzeyinde, ikisi kuzey pastophorion odasında diğer ikisi güney pastophoria odasında ve 3 tanesi apsis çıkıntısında olmak üzere toplamda 7 adet pencere açıklığı bulunmaktadır.

Fotoğraf 117. İznik Ayasofya'sı doğu cephe görünümü (Eylül 2021)

Kuzey cephede, güney cephe düzenlemesinin bir tekrarı niteliğinde görünüm mevcuttur. Ancak pencere sayılarında farklılık görülmektedir. Kuzey yan nef duvarında 5 adet alt sırada, 5 adet üst sırada olmak üzere toplam 10 pencere açıklığı yer almaktadır. Orta nefin kuzeye bakan cephe yüzeyinde ise, güney cephenin simetriği niteliğinde 5 adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Pastophorion odasının bulunduğu cephe yüzeyinde ise 1 adet altta 1 adet üstte olmak üzere 2 pencere yer almaktadır.

Fotoğraf 118. İznik Ayasofyası kuzey cephe görünümü (Eylül 2021)

Kilisenin narteksinden günümüze sadece güney duvarı ulaşmıştır. Narteksin kuzey duvarının bulunduğu yerde bugün minare yer almaktadır. Batı cephede orta nefte açılan ana giriş kapısı, bu kapının her iki yanında da pencere bulunmaktadır (Schneider, 1943, s.11).

Fotoğraf 119. İznik Ayasofya'sı batı cephe görünümü (Eylül 2021)

Fotoğraf 120. Narteksin güney duvarı kalıntısı (Eylül 2021)

İç Mekân

Naos bölümü üç nef ayrılmaktadır. Bu üçlü nef düzeni ortadaki dikdörtgen payeler ile doğu ve batıda duvar payelerine oturmuş kemerlerle sağlanmıştır. Yapının kuzey yan nef duvarında altta sekiz üstte beş pencere, güney yan nef duvarında ise altta sekiz üstte dört pencere yer almaktadır. Yapı camiye çevrildikten sonra eklenen mihrabın iki yanına yuvarlak pencere boşlukları açılmıştır (Ermiş, 2009: 62).

Fotoğraf 121. Orta nef görünümü (Eylül 2021)

Yapının hemen girişinde yerde özenle korunmuş bir opus sectile yer almaktadır. Bu taban mozağının merkezinde büyük bir daire, bu dairenin de çevresini saran sekiz daire yer almaktadır. Daire formlu süsleme programı ise dört kenardan geometrik süsleme dizilimiyle sınırlandırılmıştır.

Fotoğraf 122. Giriş tabanında yer alan opus sectile (Eylül 2021)

Yapının doğusunda yer alan apsis dıştan yedi cepheli içten yarım daire formundadır. Apsisin yüzeyinde üç adet pencere açıklığı yer almaktadır. Hemen önünde altı basamaklı synthronon bulunmaktadır. Apsisin üzeri yarım kubbe ile örtülüdür.

Fotoğraf 123. Üç pencereli apsis (Eylül 2021)

Fotoğraf 124. Synthronon basamakları (Eylül 2021)

Yapının doğu bölümünün kuzeyinde ve güneyinde Pastophorion odaları yer almaktadır. Pastophorion odaları kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlıdır ve kubbe örtülüdür. Kubbe kasnaklarında pencere açıklıkları bulunmaktadır. Yan neflere ve bemaya açılan kapıları bulunmaktadır.

Fotoğraf 125. Kuzey pastophorion kubbesi (Eylül 2021)

Fotoğraf 126. Güney pastophorion kubbesi (Eylül 2021)

1331 yılında Osmanlı hakimiyetinden sonra camiye çevrilen Ayasofya Kilisesi'ne cami işlevi kazandırabilmek için bazı eklemeler yapılmıştır. Yapıya ilk olarak beşgen formulu bir nişe sahip olan, altı sıra mukarnas dizilimli bir mihrap eklenmiştir.

Fotoğraf 127. İznik Ayasofyası mihrap görünümü (Eylül 2021)

Kilise'nin camiye çevrilmesiyle eklenen bir başka mimari detay ise minaredir. Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan minare kare bir kaide üzerine üçgenlerle geçişi sağlanan bir pabuca oturtulmuştur. Çokgen yüzeyli gövdesi ve bir şerefesi bulunur. Şerefe korkulukları alttan yukarıya doğru genişleyen altı kademeli bir düzenlemededir. Petek üzeri kurşun piramidal bir külahla sonlandırılmıştır. Kaidenin güney cephesinde minareye çıkışı sağlayan kapı açıklığı bulunmaktadır.

Fotoğraf 128. Minarenin genel görünümü (Eylül 2021)

Kilisenin narteks bölümü, camiye çevrildikten sonra son cemaat yeri olarak kullanılmıştır. Son cemaat yerinin güneyde narteks duvarı kalıntısı kuzeyde minare sınırlamaktadır. Güneyde yer alan narteks duvarına mukarnas düzenlemeli bir mihrap nişi eklenerek, son cemaat yeri işlevi sağlanmıştır.

Fotoğraf 129. Güney narteks duvarında bulunan mihrap nişi (Eylül 2021)

3.3.10. İznik Roma Tiyatrosu

İznik Roma Tiyatrosu (Harita 4/10) M.S. 2. yüzyıla tarihlenmektedir. Yenişehir Kapı ile İznik Gölü kıyısı arasında Selçuk Mahallesi'nde yer almaktadır. Kuzey-güney yönde 63 metre, doğu-batı yönde 84 metrelik bir alana kurulmuştur. Bithynia valisi Genç Plinius tarafından, İmparator Traianus'un isteğiyle inşasına başlanmıştır. Ancak masraflarının karşılanamaması nedeniyle hiçbir zaman tamamlanamadığı düşünülmektedir (Eyice, 1988: 6).

Sahne kısmında mermer kaplama kullanılan tiyatronun genel yapı malzemesi moloz taş ve harçtır. Tiyatro geçen yüzyıllar içerisinde birçok müdahaleye zorunlu kalmıştır. 8. yüzyılda Arapların yoğun saldırıları sırasında zarar gören surlar tiyatrodan sökülen parçalarla hızlıca tamir edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle tiyatronun tamamlanması neredeyse imkansız bir hal almıştır (Yalman, 1981: 34).

İznik kentinde oluşan herhangi bir yangın ve deprem gibi ani gelişen afetlerde hasar gören yapıların onarımında yine tiyatronun yapı malzemeleri kullanılmıştır. Bizans Dönemi'nde ise tiyatronun bir kısmı artık toplu mezar olarak kullanılmıştır. Yine aynı bölgeye bir kilise inşa edilmiş ve Osmanlı Dönemi'nde de seramik üretimi için fırın kurulmuştur. Tiyatronun caveasının (seyirci bölümü) bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir (Abbasoğlu, Delemen, 2003: 191-192). Tiyatronun şu anki durumu taş bloklardan oluşan bir tepe görünümündedir ve kazı çalışmaları devam etmektedir.

Fotoğraf 130. İznik Roma Tiyatrosu cavea bölümüne bakış (Eylül 2021)

Fotoğraf 131. Sahne bölümüne girişı sağlayan kemer açıklıkları (Eylöl 2021)

Fotoğraf 132. Devam eden kazı çalışmalarında ortaya çıkan buluntular (Eylöl 2021)

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Antik Nikomedia Roma İmparatorluğu'na 46 yıl başkentlik yapmasıyla tarih sahnesinde önemli bir yere sahiptir. M.S. 284'te Diocletianus'un Nikomedia'da imparatorluk tacını giymesiyle kent Roma İmparatorluğu tarihinin en görkemli günlerini yaşamıştır (Belke, 2010: 54). Artık Nicomedia Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur (Çalık Ross, 2017: 138). Bu dönemde Nicomedia, Roma, Antakya ve İskenderiye'den sonra Roma İmparatorluğu'nun dördüncü büyük şehri konumuna ulaşmıştır (Fıratlı, 1971: 8).

Nicomedia'nın başkent olmasıyla Diocletianus, yoğun imar faaliyetlerine başlamıştır. Bu imar faaliyetleriyle Diokletianus, Nicomedia'yı Roma'ya yakışan bir başkent yapmaya çabalamış ve adeta Nicomedia'yı Roma kentiyle eşit hale getirmeye çalışmıştır.

M.S. 330 yılında Konstantinopolis şehrinin kurulmasıyla Nikomedia eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Tarihi boyunca Nikomedia'nı en büyük sorunu depremler olmuştur. M.S. 358 ve M.S. 362'de meydana gelen iki büyük deprem, kente en çok zarar verenlerdir (Bosch, 1937: 39).

Diocletianus'un İmparatorluk döneminde Hristiyanlık karşıtı birçok faaliyet yaşanmıştır. Bu dönemde birçok tutuklama, işkence ve idam yaşanmıştır. (Mert ve Ertürk, 2016: 28).

311 yılının Şubat ayında Sofya'da düzenlenen toplantıda Hristiyanlara uygulanan baskıların bir yarar getirmediği ve artık hoşgörü ile davranılması gerektiğine karar verilmiş ve 30 Nisan 311 yılında Nikomedia'da "Hoşgörü Fermanı" ilan edilmiştir (Dikici, 2013: 80).

Hoşgörü yolu, Hoşgörü Fermanı'nın ilanından sonra, o zamanın başkenti ve Metropolis unvanına sahip bir şehir olan İzmit (Nicomedia) üzerinden İznik'e (Nikaia) ulaştırıldığı yoldur. Hoşgörü yolunun toplam uzunluğu yaklaşık 126 km'dir. Günümüze güzergâh üzerinde toplamda 10 adet mimari eser sağlam durumda ulaşmış; tarafımızca tespiti yapılarak çalışma kapsamında incelemeye dâhil edilmiştir. Söz konusu yol üzerindeki eserler; İzmit Çukurbağ'da bulunan Antik Roma Kompleksi'nden başlayarak İznik Ayasofya'sının önünde son bulmaktadır.

Rota üzerinde tespiti yapılan 10 yapıdan beşi (Çukurbağ Antik Roma Kompleksi, Obelisk, Merdivenli Kaya, Roma Yolu, İznik Roma Tiyatrosu) doğrudan Antik döneme ait yapılardır. Pertev Mehmet Paşa Külliyesi klasik Osmanlı dönemine, Servetiye Karşı Köyü Taş Camii ve Bahçecik Amerikan Koleji geç Osmanlı dönemine tarihlenmektedir. Pertev Mehmet Paşa Külliyesi kendi içerisinde 4 bağımsız yapıdan (cami, sıbyan mektebi, hamam, şadırvan) meydana gelmektedir. İznik Ayasofyası ve İznik Kent Surları ise Antik Dönemde inşasına başlanmış olup, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde çeşitli onarım ve ilavelerle her döneme mal olmuş yapılardır.

Malzeme ve teknik yönünden yapıların bütününe incelediğimizde yapılarda genel malzeme taş ve tuğladır. Ahşap malzeme iç mekân unsurları dışında karşımıza çıkmamaktadır. Nikomedia sınırları içerisindeki yapıları incelediğimizde devşirme malzemelere rastlamazken, Nikeia sınırları içerisindeki yapılarda devşirme malzeme kullanımı söz konusudur. Bunun nedeni Bizans Dönemi'nde Nikeia'nın Arap ve Türk saldırılarına çok kez maruz kalması ve sınırlı imkânlarla yapılan acil onarımlarda antik dönem parçalarını devşirerek kullanmış olmalarıyla açıklanabilir. Tüm bu yapılar bütün olarak ele alındığında İznik Kent Surları ve İznik Ayasofya'sı dışındaki yapılarda herhangi bir dönemsellik devamlılık ve üslup etkileşimi saptanamamıştır.

Antik Roma Kompleksi, döneminin karakteristik özelliği olan taş ve mermer malzemenin ön planda olduğu bir yapı topluluğudur. Kompleks alanından çıkan rölyef (Fotoğraf 4, 5) ve heykeller (Fotoğraf 2) mermer işçiliğinin son derece kaliteli olduğunu göstermektedir. Çıkan rölyeflerin özgün renklerini koruyor olması (Fotoğraf 7), dünya arkeolojisi ve sanat tarihi açısından bu buluntuları önemli bir yere koymaktadır.

Pertev Paşa (Yeni Cuma) Külliyesi'ne baktığımızda Klasik Osmanlı mimari üslubunu yansıtmaktadır. Mimar Sinan eseri olan külliye görmeye alışkın olduğumuz cami merkezli Mimar Sinan simetrisinde düzenlenmemiştir. Bunun külliyenin kervan yolu üzerinde yer alan bir menzil külliyesi olması sebebiyle olduğu düşünülebilir. Caminin batı avlu duvarının üzerinde yer alan hayvan çeşmelerinden (Fotoğraf 18) caminin kervan yolu hesaba katıldığında en uygun yer olarak buraya konumlandırılabilceğini anlamaktayız. Malzeme ve teknik olarak cami kesme taş ve taşıyıcı sistemlerinde kullanılan mermer malzemeyle bize Klasik Osmanlı mimari üslubunu hissettirmektedir. Son cemaat yeri sütun başlıklarında gördüğümüz baklava dilimli ve mukarnas desenli düzenleme (Fotoğraf 26, 27) yine döneminin mimari ve

sanat anlayışına uygun tasarlanmıştır. Tromp ve kubbe yüzeylerinde yer alan kalem işi süslemeleri ve mermer mihrabı yine bize Klasik Osmanlı üslubunu yansıtmaktadır. Mermer minberinin aynalığındaki geometrik düzenleme, altın yaldızlı bitkisel süslemeler, süpürgeliklerindeki dekoratif kaş kemerler ve korkuluğundaki geometrik örgü dizilimi yapının bir Mimar Sinan işçiliği olduğunu çok rahatlıkla fark etmemizi sağlamaktadır. Avlu merkezinde bulunan şadırvan, avlu kuzey kapısı ve cami taç kapısı arasındaki simetrik aksta, alışkın olduğumuz Mimar Sinan üslubunda konumlandırılmıştır. Külliye'nin hamam kalıntısı tuğla malzemeli işçiliğiyle klasik dönem çifte hamamlarının benzer bir örneğidir. Geniş nişlerinden ve tromp taşıyıcı sisteminden yapının bütününe hayal etmek mümkündür. Kapsamlı bir rekonstrüksiyon çalışmasıyla hamam yapısı özgün dokusuna sadık kalınarak tekrar ayağı kaldırılabilir.

Rotanın harita üzerinde belirlenen güzergâhtaki 3. yapısı olan Bahçecik Amerikan Koleji (Bitinya Lisesi) geç Osmanlı dönemine tarihlenmektedir. Taş ve tuğla malzemenin hâkim olduğu yapıda, kırma çatı ahşap malzeme ile sağlanmış üzeri de Marsilya kiremitleriyle örtülmüştür. Yapı bir misyoner koleji olması sebebiyle, mimari anlayışında Türk-İslam etkisinden söz etmemiz pek mümkün değildir. Dikey planlaması ve yüksek pencere düzenlemesiyle mimari üslubu neo-gotik anlayıştadır. Yapı kaderine terk edilmiş bir vaziyettedir. Ahşap kapı kanatları, tavan kirişlemeleri ve pencereleri tekrar onarım görmeyi beklemektedir. Süsleme unsuru olarak herhangi bir kalem işi ve fresk detayları görülmemektedir. Yapının süsleme ihtiyacı duvar yüzeylerine yerleştirilen tuğla kaplamalarla sağlanmıştır.

Kaynaklarda hemen hemen hiç yer verilmemiş Servetiye Karşı Köyü Taş Camii, kapsamımız dâhilinde geç Osmanlı dönemine tarihlenmektedir. Malzeme ve teknik olarak incelediğimizde caminin duvarları moloz taşlarla kagir bir düzenlemeye sahiptir. Camiinin ormanlık bir arazide yer alan köyün içerisinde bulunmasından ötürü taşıyıcı sistem ve kadınlar mahfilinde ahşap malzemenin hâkim olduğu görülmektedir. Yapı süsleme bakımından oldukça sadedir. Süsleme unsurunun görüldüğü tek yer maksure kubbe yüzeyidir. Eser 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Batum'dan getirilen muhacirler tarafından yaptırıldığı için iç kubbe yüzeyindeki bezemelerinde Osmanlı süsleme sanatında görmeye alışkın olmadığımız renk ve motiflere yer verilmiştir (Fotoğraf 90).

İznik'in 5.5 kilometre kuzeybatısında konumlanan Dikilitaş – Obelisk (Gaius Cassius Philis Mezar Anıtı), Antik döneme tarihlendirdiğimiz bir diğer yapıdır. Kaide üzerinde, yukarıya doğru yükselen beş adet üçgen piramidal mermer bloklardan meydana gelmektedir. Süsleme unsuruna tek rastladığımız yer kaide altındaki merdiven basamaklarında yer alan aslan ayağı kabartmalarıdır (Fotoğraf 96, 97). 3. basamağın dört köşesine konumlandırılmış bu aslan ayağı kabartmaları yapının özgün süsleme unsurlarıdır. Anıtın batı cephe kaidesinde yüzeye kazınmış belli belirsiz haç motifleri bulunmaktadır (Fotoğraf 100). Nikomedia'dan Nikeia'ya bağlanan hac yolunun önemli bir noktasında yer alan Obelisk özellikle M.S. 4. yüzyılda Hıristiyanlık dünyası için önem arz etmekteydi. Bu durumda 4. yüzyılda bu güzergâhtan geçen hacıların bu haç motiflerini kazımış olacağı düşünülebilir.

Kapsamımız dahilindeki tek sunak alanı Merdivenli Kaya'dır. İlave bir malzemeye rastlanmaktadır. Yapı tamamen ana kayaya oyularak, toplamda 15 adet merdiven basamaklarından oluşturulmuştur. Merdivenlerin sonunda adakların adanacağı ayinlerin yapıldığı sunak alanı olduğu düşünülmektedir. Kaçak kazılar nedeniyle sunak alanı oldukça tahrip olmuştur.

İznik Kent Surları rota kapsamında ele aldığımız savunma yapılarıdır. Büyük ölçüde ayakta kalabilmeyi başarmış sur duvarları dört dönemin (Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı) izlerini taşır. Surların ana malzemesi taş ve tuğladır. İlk inşa edildiği Helenistik dönemde taşın yoğunlukta olduğu, Bizans dönemiyle birlikte tuğla eklemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Surların beden duvarlarının ek çok noktasında kesme blok taşlarla devşirme malzemelerin eklendiği görülmektedir. Bu durum özellikle Orta Bizans Dönemi'nde, şehre yapılan Müslüman saldırıları neticesinde surlara yapılan hızlı müdahalelerin sonucudur. Sur duvarlarında herhangi bir süsleme detayına rastlanmamaktadır. Nispeten kapılarda hareketlilik sağlanmıştır. İstanbul Kapı (Fotoğraf 108) ve Lefke Kapı'da (Fotoğraf 112) mermer heykellerin konulduğu nişler bulunmaktadır. Ayrıca Lefke Kapı'nın sağ duvar yüzeyinde savaş sahnelerinin bulunduğu mermer kabartma yer almaktadır (Fotoğraf 111). Yenişehir Kapı ve Göl Kapı'ya istinaden İstanbul Kapı ve Lefke Kapı'nın zafer takı niteliğinde daha özenli yapılmış olmaları, kentin İstanbul'a ve Anadolu'ya açılan taraflarına yapılan vurgu neticesinde olmalıdır.

İznik surlarından içeri girdiğimizde İstanbul Kapı sonrasında bizi Roma Yolu ile karşılamaktadır. Bu roma yolu antik dünya mirası açısından önem arz eden örneklerden bir tanesidir. Roma İmparatorluğu'nun medeniyetinin bir parçası olan Roma Yolları'nın ayakta kalmış örneklerinden birisidir. Roma yollarının mimari tekniğini gördüğümüz bu örnekte, çakıl taşlarının üzerini örten toprak dolguya yerleştirilmiş moloz taşları rahatlıkla görebilmekteyiz. Ayrıca bu yol sayesinde Antik Nikeia kentinin Kuzey-Güney hattını anlamış bulunmaktayız. Günümüzde bakımsız ve yabani otlar arasında kaybolmaya yüz tutmuştur. En kısa zamanda bakım ve onarımının yapılması elzemdir.

İznik Ayasofyası kapsamımız dâhilindeki Pertev Mehmet Paşa (Yeni Cuma) Camii ve Servetiye Karşı Köyü Taş Camii'nden sonra üçüncü ibadet yapısıdır. Yapıda Bizans, Selçuklu ve Osmanlı izleri bir arada görülmektedir. Malzeme ve teknik olarak taş-tuğla almalı duvar düzenlemesi hâkimdir. Örtü sistemi kiremit kaplamadır. Taş-tuğla almalı duvar örgüsü Erken Osmanlı mimarisinin de karakteristik özelliğini oluşturmaktadır. Kuruluş evresinde bu topraklara hâkim olan Osmanlı'nın sanatını da bu yapı düzenlemelerinin etkilemiş olacağı kuşkusuzdur. Türk dönemi sonrası yapının güney duvarına eklenen mihrap nişinin doğu ve batısına birer yuvarlak pencere açıklıkları eklenmiştir (Fotoğraf 127). Bu durum, kilise olduğu dönemde ibadet yönünün doğu-batı istikametinde olmasına göre ayarlanan pencere düzenlerinin, ibadetin güney yöne evrilmesinden sonraki yetersiz ışık açısının giderilmeye çalışılmasıyla açıklanabilir. Türk dönemine geçildiğinde bir son cemaat yeri ihtiyacının olduğu, güney narteks duvarının yüzeyindeki mihrap nişinden anlaşılmaktadır (Fotoğraf 129). Denge unsurunun yakalanma isteği güney narteksin karşısındaki kuzey narteks bölümüne yerleştirilen minare ile hissedilebilmektedir (Fotoğraf 128). Batı cephedeki ahşap direk yuvalarına bakarak eklenen son cemaat yerinin örtü sisteminin ahşap sundurma bir çatı olduğu söylenebilir (Fotoğraf 119). Türk dönemi sonrasında mihrap eklenmesine rağmen Apsis nişinin ve Synthronon basamaklarının bozulmadan olduğu gibi bırakılmış olması, Türk Dönemi'nde buranın bir işleve sahip olduğunu düşündürebilir (Fotoğraf 124). İznik kentinin en büyük ibadet yapısı olan Ayasofya'da pek tabii siyasi ve ekonomik kararların alındığı toplantılar da görüşülmüş olabilir. Bu basamakların ve apsis bölümünün değiştirilmeden bırakılmış olması belki de bu gibi işlevler sebebiyledir.

Rota kapsamı dahilindeki bir diğer Antik dönem yapısı İznik Roma Tiyatrosu'dur. İnşasına M.S. 2. yüzyılda başlanmış ve hiçbir zaman tamamlanamamıştır. Malzeme ve teknik olarak Anadolu'daki diğer antik tiyatrolarla aynı düzenlemeye sahiptir. Genel yapı malzemesi moloz taş ve harç olan tiyatronun sahne kısmında mermer kaplama kullanılmıştır. Kemer açıklıklarıyla girişi sağlanan sahneye yarım daire hizayla bakan cavea bölümü kalıntılardan anlaşılabilmektedir. Tiyatro taşlarının büyük ölçüde kent surlarının ve mimari yapıların onarımında kullanılmasından ötürü antik tiyatronun özgün parçalarıyla yeniden ayağa kaldırılması zordur.

Dünya üzerinde kuşkusuz çok sayıda kültür rotası bulunmaktadır. Roma'dan Demre (Antalya)'ye kadar uzanan Avrasya Yolu'nun İzmit-İznik ayağını oluşturan Hoşgörü Yolu bu anlamda önemli bir kültür rotasıdır. İzmit'in merkezinden başlayan rota İznik merkezinde sonlanana kadar bu tez çalışmasında da tespiti yapılan 10 adet taşınmaz kültür varlığına ev sahipliği yapmaktadır.

Ne yazık ki Hoşgörü Yolu bir bütün olarak literatürde pek fazla yer bulmamış, yeterli bilimse çalışma yapılmamıştır. Arazi çalışmaları da son derece yetersizdir. Rota üzerindeki levhalandırma çalışmalarının eksikliği de göze çarpmaktadır. Güzergâha konu olan taşınmaz kültür varlıklarının çevre düzenlemelerinin yapılması elzemdir. Her bir kültür varlığının ziyaretçileri karşılayan bilgilendirme panolarının olması gerekmektedir.

Bu bağlamda yerel yönetimlere büyük ölçüde iş düşmektedir. Yolların düzenlenmesi, çevre temizliklerinin yapılması ve rota üzerinde yeme içme ve konaklama imkânlarının düşünülmesi gerekmektedir. Rota üzerindeki kültür varlıkları kaderlerine terk edilmemeli, bakım ve onarımları ilgili mercilerce düzenli olarak denetlenmelidir. Sanat tarihi için önemli bir değere sahip olan konu dahilindeki bu kültür varlıklarının ayrı ayrı bilimsel incelemeleri yapıldığında ne kadar önemli oldukları bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak bu tez çalışmasıyla tarihi bir fermanın iletildiği güzergah üzerindeki kültür varlıkları ilk kez bir kültür rotasına entegre bir şekilde sanat tarihi disipliniyle ele alınmış ve belgelenmiştir.

KAYNAKÇA

Abbasoğlu, Haluk ve Delemen, İnci (2003). “Antik Nikaia’dan Günümüze Kalanlar”, *Tarih Boyunca İzmit*, Ed. Halil İnalçık, Işıl Akbaygil, Oktay Aslanapa, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Acarlıoğlu, Aynur (2014). Kocaeli Bahçecik Amerikan Misyoner Okulu Chambers Hall Binası Koruma Projesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Ağtürk Şare, Tuna (2015). “Painted reliefs from Nicomedia: Life of a Roman Capital City in Colour”. *Antiquity Project Gallery*, 89(346).

Ağtürk Şare, Tuna (2017). İmparatorluk Başkenti Nikomedia’nın Renkli İhtişamı, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu I. Cilt, Kocaeli Büyükşehir Yayınları, Kocaeli.

Aksakal, Kenan (2019). “Roma’da Hristiyanlığın Yayılması” [Bitirme Ödevi, İstanbul Üniversitesi].

Aksoy, Taner (2011). Kocaeli Kültür Envanteri (KKE). Kocaeli: Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Kültür Yayınları, Kocaeli.

Aktuğ, İ. (1990). İzmit Pertev Paşa (Yeni Cuma) Camii, Kültür Bakanlığı Yayınları/1128, Tanıtma Eserleri Dizisi/35, Ankara.

Alikılıç, Dünder ve Ark. (2017). *Osmanlı Belgelerinde Kocaeli*, KBB Yayınları, Kocaeli.

Aslanapa, Oktay (1992). *Mimar Sinan*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1349, Türk Büyükleri Dizisi/141, Ankara Basımevi, Ankara.

Azimli, Dilaver (2017). “Osmanlı Devleti’nin Tarihinde Kocaeli’nin Rolüne Dair”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu I. Cilt, Kocaeli Büyükşehir Yayınları Kocaeli,

Badem Deniz; Duran Kadem (2019). *(Nicomedia’den Nikaia’ya) Hoşgörü Yolu İzmit*, Yıldız Ofset Matbaacılık, Eskişehir.

Barnes, Timothy David (1973). "Lactantius and Constantine." *The Journal of Roman Studies*, Sayı 63, 29-46.

Belke, Klause (2010). The development of towns in northwestern Asia Minor during Late Antiquity. na.

Benek, Sait Mehmet (2016). “Genç Plinius’un Anadolu Mektupları Işığında Traianus Döneminde Bithynia Eyalet Yönetimi”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, s. 83-96.

Bengisun, Onur (2010). Antik Edebi Kaynaklarda Bithynia (İ.Ö 333 - İ.S. 284), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Bosch, Clemens (1937). *İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi*. (Çev. O.N. Arıdağ). Devlet Basımevi, İstanbul.

Boyana, Hülya (2014). “Nikomedeia Kenti Ve Men Kültü” Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, I. Cilt, Kocaeli Büyükşehir Yayınları, Kocaeli.

Bunson, Matthew (2002). Encyclopedia of the Roman Empire, Facts On File, Inc., New York.

Çakmak, Betül (2019). İznik (Nikaia) Kentinin Bizans Ortaçağında Sosyal Ve Kültürel Yaşamı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi. Bursa.

Çalık Ross, Ayşe (2007). *Antik İzmit Nikomedia*, Delta Yayıncılık, İstanbul.

Çalık Ross, Ayşe (2008a). “Nikomedia (izmit) Arkeoloji Çalışmaları ve Kentin Vizyonu. 38. İcanas, Maddi Kültür, Bildiriler, Cilt 2, Ankara: 879-897.

Çalık Ross, Ayşe (2008b). "Recent Research in The Ancient City of Nikomedia (İzmit) and Its Environs". Pontica 2008: Recent Research on the Northern and Eastern Black Sea in Ancient Times, International Colloquium at the Institute of Archaeology, Jagiellonian Üniversitesi, Krakov: 11.

Çalık Ross, Ayşe (2014). "The Eastern Marmara Region In Antiquity: A Transit Region Between Europeand Asia". EAA (European Association of Archaeologists) 20. Annual Meeting Abstracts. İstanbul: 59.

Çalık Ross, Ayşe (2017). Hoşgörü Başkenti Nikomedia ve Galerius’un Hoşgörü Fermanının Çeviri Denemesi, Kocaeli Üniversitesi, FEF, Arkeoloji Bölümü, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)*.

Çalık Ross,Ayşe (2010). "Preserving in situ remnants of ancient Nicomedia (İzmit)". 16th Annual Meeting the European Association of Archaeologists Abstracts, Netherlands: 20.

Çalışkan, Gizem (2019). Doğu Roma Döneminde İznik (X.-XIII. Yüzyıllar), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Çelebi, Hulusi Rıfat Mehmet (2013). “Hristiyanlığın İlk Dönemlerindeki Sapkınlıkların Dinsel Yapıların Morfolojisi Üzerine Etkileri” *Artium Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 44-53.

Davis, Stearns William (1913). II. Rome And The West, Nortwood Press, U.S.A

Dikici, Radi (2013). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Doğancı, Kamil (2019). “Roma Eyaletlerinde Adli Uygulamalar: Bithynia Et Pontus Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 64, s. 212-223.

Duygu, Zafer (2018). *Nikomedeia ve Hristiyanlık*, Düşün Yayıncılık, İstanbul.

Erdoğan, A. (1942). “Kanuni Sultan Süleyman Devri Vezirlerinden Pertev Paşa’nın Hayatı ve Eserleri”, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara. 233-240.

Ermiş, Ü. Melda (2009). İznik ve Çevresi Bizans Devri Faaliyetinin Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Eyice Semavi (1988). İznik (Nicaea) Tarihi ve Eski Eserleri, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi yayınları*, İstanbul.

Fıratlı, Nezih (1971). İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi. M.E.B, İstanbul.

Foss, Clive (2004). “İznik’in Bizans Surları 260-1330”, Tarih Boyunca İznik, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

French, David. H. (2013). *Roman Roads & Milestones of Asia Minor, Vol. 3 Milestones Fasc. 3.4. Pontus Et Bithynia*, British Institute, Ankara.

Girgin, Onur. (2014). Nikomedia Ve Çevresinden Roma Ve Bizans Dönemi Sütun Başlıkları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Gökkadar Çiftçi, Tulu (2018). İzmit (Nikomedia) Kültür Varlıkları ve Arkeolojik Turizm, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Günday, Onur (2016). “Hannibal’ın Anadolu’daki Faaliyetleri ve Libyssa (Gebze?) Üzerine Bir İnceleme”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III.

Güney, Hale (2013). “Antikçağ’da Nikomedia(İzmit) Kentinin Jeopolitik Önemi’, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara.

Güney, Hale (2013). “Antik Çağ’da Nicomedia (İzmit) Kenti’nin Jeopolitik Önemi” *ICANAS* 38: 1467-1492.

Güngör, Yüksel (2014). “Osmanlı Döneminde “Nicomedia” İzmit’te Farklı Dinlerin Birlikte Hoşgörü İçinde Yaşam Kesitine Bir Örnek: Pantaleimon Manastırı”, Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, I. Cilt, Kocaeli Büyükşehir Yayınları, Kocaeli.

Harris, Bruce (1980). "Bithynia: Roman Sovereignty and the Survival of Hellenism." *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, II, 7.2., 857-901.

İnalcık, Halil (2009). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kan, Ayşe (2020). *İv. ve V. Yüzyıl Konsil Kararlarında Siyasi Otoritenin Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kaymaz, Yunus (2014). *Konstantin ve Hıristiyanlık*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Keresztes, Paul (1983). “From the Great Persecution to the Peace of Galerius.” *Vigiliae Christianae*, Sayı 37, Cilt 4, 379-399.

Koçyiğit, Su Elif (2020). *Nikomedia Hoşgörü Fermanı’nın Kocaeli Kent Kültürü Ve Toplumsal Bellek Bağlamında Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Mango, Cyril, Ihor Sevcenko (1973). "Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of Marmara" *Dumbarton Oaks Papers*, Sayı 27, 235- 277.

Mert, Gamze Zeynep ve Ertürk, Filiz (2016). “Nikomedya-311 Hoşgörü Fermanı ve Art Carnuntum Projesinin Kolektif Bellek Açısından Değerlendirilmesi” *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, Sayı 1, s. 23-35.

Mitchell, Stephen (1993). *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor I-II*. Oxford: Oxford University Press.

Öz, Nihan (2017). *Theodosius Döneminde Roma İmparatorluğu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Özman, Recep ve Doğan, Ezgigül (2019). “İmparator Decius’un Hristiyanlık Karşıtı Faaliyetleri” *History Studies*, Sayı 6, s. 2271-2287.

Öztüre, Avni (1981). *Nicomedia Yöresindeki Bulgularla / İzmit Tarihi*, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul.

Ptolemaios Cl.(1883). *Geographia*, K. Müller, *Claudii Ptolemaei geographia*, vol. 1.1. Paris

Schneider Alfons Maria (1943). *Die Römischen und Byzantinischen Denkmöler von İznik/Nicaea*, İstanbuler Forschungen, 16, Berlin.

Sönmez, Natalie Ülker (2010). *Mimar Sinan Yapısı Menzil Külliyyelerinden; İzmit Pertev Paşa Külliyesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Strabon. Coğrafya- Geographika: Anadolu: Kitap XII, XIII, XIV. çev Adnan Pekman. 4. Baskı. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Şahin, Sencer (2003). “*Helenistik ve Roma Çağlarında İznik / Nikaia*”.*Tarih Boyunca İznik*. ed. Halil İnalcık, Işıl Akbaygil, Oktay Aslanapa, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Tekdemir, Nihat (2016). *Roma Dönemi Nikomedia Sikkelerinde Tapınak Betimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Texier Charles (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, C.I, çev.Ali Suat, Enformasyon ve Döküasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

Ulugün, F. Yavuz (2006). *Kocaeli ve Çevresi Tarihi: Bithynia : Arkeolojik, Epigrafik, Numizmatik Bibliyografyası*, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları, Kocaeli.

Ülgen, A. S.(1942). “Pertev Mehmet Paşa’nın Eserleri Hakkında Mimari İzahat”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2, Ankara.

Ünver, Tuğçe (2012). Geç Antikçağ Hristiyan Tarih Yazarı Lactantius ve İlahi Adalet Teması, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 68.

Yalduz, Alparslan (2003). “Konsillerin Hristiyanlık Tarihindeki Yeri ve İznik Konsili” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Cilt 12, Sayı 2, s. 257-296.

Yıldız, K. (16.06.2016) Roma dönemine ait tapınak merdivenleri bulundu. Anadolu Ajansı. Erişim adresi <http://aa.com.tr/tr/kultur-sanat/roma-donemine-aittapinak-merdivenleri-bulundu/590693>

Yılmazyaşar, Hasan (2003). Orhan Gazi Döneminde İznik Kenti ve Mimarisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Zaim, S. (1989). “*Mimar Sinan Döneminin İktisadi Durumu*”, *VI.Vakıf Haftası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

Zeyrek, Turgut Hacı ve Özbay İlksen, (2006). Statuen und Reliefs aus Nikomedeia. *Istanbul Mitteilungen* 56: 273-316.

Zeyrek, Turgut, H. (2005). Nikomedia, Arkeolojik Açıdan Genel Bir Değerlendirme, Ege Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

www.google.com.tr/maps/@41.1034552,29.0255963,17z?hl=tr, 13 Eylül 2021 tarihinde erişildi.

www.dilekpercin.blogspot.com/2021/10/nicomediaizmit-illustrasyonlar-onur.html, 14 Eylül 2021 tarihinde erişildi.

www.kocaelitarihi.com/places/medrese-kalintisi, 2 Ekim 2021 tarihinde erişildi.

www.basiskelegezi.com, 16 Kasım 2021 tarihinde erişildi.

www.kulturenvanteri.com/yer/roma-yolu/#16/40.431828/29.720152, 14 Ekim 2021’de erişildi)

www.tabula-peutingeriana.de/index.html, 25 Mayıs 2022 tarihinde erişildi

ÖZGEÇMİŞ

Gürkan YILDIZHAN, ilköğretim ve lise eğitimini İzmit’te tamamladı. 2014 yılında Ankara Gazi Üniversitesi Sanat Tarihi bölümünde lisans eğitimine başladı. 2018 yılında lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. 2020 yılından bu yana İzmit Belediyesi Kültür Müdürlüğü bünyesinde sanat tarihçisi olarak görev yapmaktadır.

